

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
освітній ступінь магістр
на тему:

**СОЦІАЛЬНИЙ ПАТРОНАЖ ЯК ІННОВАЦІЙНА СОЦІАЛЬНА
ПОСЛУГА В ГРОМАДІ**

Виконала: Холявчук І.
студентка II курсу, 262 групи
спеціальності: 231 Соціальна робота
освітня програма: «Соціальна робота»
Керівник: д. пед. н., проф. О.О. Кравченко
Рецензент: к.пед.н., доц. Полехіна В.М.

Умань - 2023 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО РОБОТИ В АЛЬТЕРНАТИВНИХ ФОРМАХ ОПІКИ НАД ДІТЬМИ	
1.1. Характеристика альтернативних форм державної опіки над дітьми як соціального явища.....	7
1.2. Нормативно-правові засади та особливості роботи працівників соціальної сфери в різних формах сімейного виховання в Україні	21
1.3. Структура професійної готовності майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки.....	30
РОЗДІЛ 2.	
ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО РОБОТИ В АЛЬТЕРНАТИВНИХ ФОРМАХ ОПІКИ	38
2.1. Педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних працівників/ педагогів до роботи в альтернативних формах державної опіки	38
2.2. Зміст, форми і методи підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в різних формах сімейного виховання.....	44
2.3. Програма підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми	49
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68

ВСТУП

Актуальність досліджуваної теми. Сучасні події в Україні (окупація Сходу та Півдня України, військові дії на сході країни, зтяжні реформи, зростаючі матеріальна та соціальна поляризації суспільства) загострили низку проблем – політичних, економічних, суспільних. Серед найактуальніших соціальних проблем, які торкнулися нашої держави, особливою гостро виділяються безпритульність і бездоглядність дітей та сирітство, оскільки вони торкаються осіб, які не мають власного життєвого досвіду й достатніх засобів для їх самостійного подолання чи запобігання виникненню. За офіційною статистикою в Україні налічується понад 250 тис. соціально незахищених дітей, за неофіційними даними – втричі більше. Нині в закладах інституційного догляду та виховання перебуває майже 97 тисяч дітей, з них майже 55 тисяч – цілодобово. Слід зазначити, що це число лише приблизно відображає реалії життя, оскільки діти-жебраки, діти, які перебувають у диспансерах, безпритульні діти і деякі інші категорії дітей не враховані у цих цифрах.

Як правило, випускники державних закладів утримання сиріт і дітей, які перебувають без батьківської опіки, збільшують категорію знедолених верств населення. Вказані особи, не маючи досвіду родинної соціалізації, як правило, не можуть передати майбутнім поколінням основні сімейні цінності. У майбутньому більшість із них відтворюють потенційних сиріт, зводячи зусилля держави щодо подолання сирітства нанівець.

Входження України до Європейського простору передбачає упровадження європейських стандартів захисту і забезпечення прав дитини та підтримки сімей. Сучасна міжнародна практика лише в деяких випадках залишає форму інтернатного закладу як необхідну. При цьому засвідчується практика деінституалізації як дій, спрямованих на зменшення сирітства та виховання дітей поза установами інтернатного типу. Відрадно, що Україна вже пройшла перший етап деінституалізації. За цей час наша держава запровадила законодавство щодо змін у системі догляду за дітьми в регіонах, затвердила план реалізації другого етапу реформи на п'ять років в усіх

областях.

Дієвим механізмом у реформуванні державної системи опіки в Україні є поширення практики опіки, дитячих будинків сімейного типу і малих групових будинків, прийомних родин, усиновлення й сімейного патронату. Незважаючи на такі позитивні зміни, спостерігаємо незначну кількість досліджень, науково-методичних праць, присвячених проблемі організації та проведення реформи, гостро постає питання підготовки кваліфікованих фахівців соціальної сфери до роботи в формах державної опіки, наближених до сімейних.

Соціальне замовлення на компетентних працівників, визначене Законом України «Про вищу освіту», Національною рамкою кваліфікацій, Державними освітніми стандартами вищої освіти, орієнтує заклади вищої освіти насамперед на підвищення якості їх фахової підготовки. Значущість проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми має концептуальне та нормативне підґрунтя, що охоплює законодавчу та нормативно-правову базу, а саме: Закони України («Про соціальні послуги» (2019), «Про охорону дитинства» (2001), «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» (2005), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2013), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» (2020) тощо), Державну цільову програму реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2007), Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки (2017) та ін. Однак, навіть при існуванні такої потужної законодавчої та нормативно-правової баз, функціонування системи опіки та піклування дітьми дуже часто виявляється малоефективною.

Питання змісту професійної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери в Україні досліджувались різнобічно: місце професійної компетентності соціального педагога і соціального працівника у структурі їх

професіоналізму (С. Архипова); теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників в умовах неперервної освіти (В. Поліщук); технології підготовки майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників (А. Капська); форми та методи професійної підготовки фахівців соціальної роботи (О. Безпалько, І. Зверева); позитивні тенденції їх підготовки до професійної діяльності (Л. Романовська) та ін.

Актуальність окреслених проблем, необхідність вирішення назрілих суперечностей та врахування потреби в оптимізації процесу підготовки майбутніх фахівців, формування їх готовності до роботи з означеними категоріями дітей і різних форм догляду за ними зумовили вибір теми дослідження: **«Соціальний патронаж як інноваційна соціальна послуга в громаді».**

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх працівників соціальної сфери.

Предмет дослідження – підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи в альтернативних формах опіки – патронатної сім'ї.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування й практична перевірка змісту, форм і методів підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми – патронатної сім'ї.

Для досягнення мети у роботі передбачається виконання таких **завдань:**

1. Схарактеризувати альтернативні форми опіки та виявити особливості роботи з ними працівників соціальної сфери в Україні й закордоном.

2. Дослідити структуру професійної готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми.

3. Визначити педагогічні умови підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в різних формах сімейного виховання.

4. Перевірити програму підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми –

патронатної сім'ї.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети й перевірки ефективності методики нами застосовано комплекс методів, відповідних предмету дослідження: *теоретичних* (концептуально- порівняльний аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної, науково-методичної й довідково-енциклопедичної літератури, нормативно- правової документації з тематики дослідження для з'ясування змісту базових понять та вивчення стану розробленості досліджуваної проблеми в теорії та практиці); *емпіричних* (контент-аналіз, анкетування, педагогічне спостереження, вивчення й узагальнення незалежних характеристик і педагогічного досвіду, опитування, тестування, діагностування).

Практичне значення дослідження полягає в розробці та апробації програми підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки та удосконаленні відповідного навчально-методичного забезпечення.

Основні положення й висновки дослідження можуть бути використані: викладачами закладів вищої освіти у процесі підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи з означеними категоріями дітей і різними формами альтернативного догляду; студентами і магістрантами – під час навчання та виконання курсових, бакалаврських й магістерських робіт; соціальними працівниками і соціальними педагогами – у професійній діяльності.

Результати впроваджено у діяльність Центру родинного виховання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи УДПУ імені Павла Тичини, на засіданнях Центру та Наукового товариства студентів та аспірантів.

Структура роботи. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 88 сторінок (основна частина – 73 сторінки).

РОЗДІЛ 1

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО РОБОТИ В АЛЬТЕРНАТИВНИХ ФОРМАХ ДЕРЖАВНОЇ ОПІКИ НАД ДІТЬМИ

1.1. Характеристика альтернативних форм державної опіки над дітьми як соціального явища

Період дитинства є особливим у житті кожної людини. Адже саме в цей час відбувається її інтенсивний фізичний, психічний, соціальний, розумовий розвиток і формується необхідний досвід поведінки. Як правило, все, що закладається протягом дитячих років у свідомості та поведінці дитини, визначає якість її подальшого життя. Цілком очевидно, що для гармонійного всебічного розвитку дитина має рости в умовах сім'ї, в атмосфері любові, взаєморозуміння та щастя. Саме батьки, даючи життя своїй дитині, можуть і повинні відповідати за її догляд, виховання, духовність, відчуття взаємних тепла й любові, прийняття важливих рішень від її імені, передачу життєвих цінностей та досвіду поколінь, демонстрацію зразків для наслідування, формування соціальних і побутових навичок, важливих у подальшому самостійному житті.

Забезпечення права дитини на виховання в сім'ї, як одне із головних завдань держави та суспільства, що зафіксовано у низці міжнародних документів і в законодавчих актах більшості країн світу. Тому усі розвинені держави прикладають зусилля до того, щоб кожна дитина зростала у родині та при цьому максимально забезпечувались її інтереси. Як зазначено у законі України «Про охорону дитинства»: «забезпечення найкращих інтересів дитини – це дії та рішення, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини, відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної й етнічної належності, та врахування думки дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня розвитку, що може її висловити». Відповідно до цього Закону, Програмою дій Уряду передбачено, що кожна дитина зростатиме, розвиватиметься й виховуватиметься в сімейних умовах або в умовах, максимально до них наближених, тобто – у безпечному, доброзичливому та благополучному

середовищі, спрямованому на задоволення її потреб і інтересів.

Як зазначають вітчизняні ті зарубіжні науковці, потреби дитини – це ті важливі умови, які відіграють основну роль у підтримці функціонування організму дитини та її розвитку як особистості. Усі потреби дитини фахівці об'єднують у три великі групи:

– *біологічні* потреби дитини (у повноцінному харчуванні, належному відпочинку й фізичних навантаженнях, адекватних віковому періоду та рівню розвитку дитини), задоволенню яких сприяють: фізичне здоров'я дитини, відповідальний догляд за нею, організація її здорового способу життя;

– *психологічні* потреби дитини (у розвитку мислення, пам'яті, емоційної та естетичної сфер; у самоусвідомленні й самореалізації, належній гендерній орієнтації), задоволенню яких сприяють: відчуття любові, захищеності, постійної турботи, розумова активність дитини, отримання достовірної інформації, вільний доступ до джерел знань, можливість розвивати здібності;

– *соціальні* потреби дитини (у постійних теплих відносинах з батьками (усиновлювачами, опікунами, патронатними вихователями), братами і сестрами (рідними чи звідними), іншими членами родини; у спілкуванні та взаємодії з ними; у співчутті, підтримці й допомозі; у дружбі; в незалежності та свободі вибору).

Погоджуємось із Ж. Петрочко, що «основними інструментами для реалізації потреб дитини є її права – гарантовані державою можливості задоволення потреб, що дозволяють дитині розвиватися відповідно до віку та індивідуальних задатків». Права дитини вчена пропонує об'єднати у групи прав: власне дитячих (бути офіційно зареєстрованою; знати своїх батьків і отримувати від них піклування; вільно висловлювати власні погляди; приймати участь у заходах, адекватних віку і рівню розвитку); громадянських (на життя, ім'я, недискримінацію, громадянство; на самовизначення та самобутність); соціальних (на охорону здоров'я, освіту, оптимальний рівень життя; на соціальні захист, допомогу та забезпечення; на захист від насильства, експлуатації дитячої праці, торгівлі дітьми, зловживань та недбалого ставлення); політичних (на свободу думки та переконань; на доступ до інформації та її використання; на участь у житті суспільства); економічних (на працю, підприємництво; на розпорядження власними

доходами); культурних (на відпочинок, дозвілля, участь у культурному житті родини, громади) тощо.

Згідно Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», забезпечення прав дитини – це «діяльність, спрямована на реалізацію, охорону й захист прав дитини, що виконується командою фахівців соціальної сфери на засадах суб'єкт-суб'єктної (партнерської) взаємодії з дитиною та її сім'єю». Аналізуючи Закон, приходимо висновку, що головними формами реалізації прав дитини є: профілактика можливих порушень прав дитини; дотримання, використання та виконання норм права; заходи захисту прав. Аналіз контролюючими органами умов утримання та виховання в інтернатних закладах дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, засвідчив порушення цілого ряду вимог Конвенції ООН про права дитини, зокрема щодо: забезпечення інтересів і здорового розвитку дитини; належного виховання дитини батьками (усиновителями, опікунами, патронатними вихователями) відповідно до її здібностей; реалізації права дитини знати своїх батьків від моменту народження; індивідуальності; інформування про місце перебування членів родини дитини; вільного висловлювання поглядів; можливості бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду безпосередньо або через представника; гарантій здійснення її права на особисте та сімейне життя; незаконного посягання на честь дитини та її гідність, недоторканість житла, таємницю кореспонденції; надання батькам (усиновителям, опікунам, патронатним вихователям) допомоги у вихованні дитини; захисту дитини від усіх форм насильства, образ чи зловживань; забезпечення розвитку мережі дитячих установ; повноцінного і достойного життя дитини з особливими потребами в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють впевненості в собі і створюють можливість активної участі у житті суспільства; розвитку різних форм освіти, забезпечення її доступності для всіх дітей з урахуванням здібностей кожного й усіх потрібних засобів; соціальної реабілітації дитини-жертви насильства, жорстоких або принизливих видів поведінки чи збройних конфліктів.

Як засвідчує аналіз нормативно-правових документів, в Україні інтернатні заклади для дітей функціонують на підставі Положення про дитячі

будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 21.09.2004р. та низки Постанов Кабінету Міністрів, серед яких: Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків(від 05.04.1994 р. №226); Про гарячі обіди дітям-сиротам та дітям із малозабезпечених сімей (від 31.08.1996р. №1032). Соціальний захист дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, забезпечують також відомчі документи, насамперед: Положення про Центр по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України (Затверджено Наказом Міністерства освіти України від 30.03.1996р. №98); Інструкція про виготовлення і правила користування Єдиним квитком для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (Затверджено Наказом Міністерства освіти України від 19.06.1996 р. №216); Заходи щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (Затверджено Указом Президента України від 17.10.1997р. №1153) та ін. Як бачимо, більшість нормативно-правових документів, які повинні забезпечити належні умови утримання та виховання дітей означених категорій, введено в дію більш ніж 20 років тому, що свідчить про їх застарілість і пояснює їх недієвість на даному етапі.

На жаль, реформи, що відбуваються в політичній, економічній, соціальній сферах нашої держави загострили і проблеми перебування дітей в інтернатних закладах. По-перше, протягом останнього десятиліття в Україні спостерігається збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а існуючі державні інтернатні заклади не здатні забезпечити цим дітям умови для їх повноцінного розвитку та виховання. По-друге, значно погіршилися матеріальні умови утримання цих дітей. У зв'язку із великим дефіцитом бюджету держава не виділяє у повному обсязі коштів, необхідних для задоволення потреб дітей, які утримуються в інтернатних закладах.

Оскільки оптимальним середовищем для життя та розвитку дитини є сім'я, в Україні, як і в усьому цивілізованому світі, поширення набуває сімейно орієнтований підхід до соціальної роботи, що передбачає надання працівниками соціальної сфери (далі – ПСС) комплексу інтегрованих послуг,

спрямованих на зміцнення сімей, забезпечення їх потреб, формування засад відповідального батьківства, а також на ефективну соціалізацію дітей та молоді. Головним завданням сімейно орієнтованого підходу є забезпечення комфортного життя дитини у благополучній сім'ї. У зв'язку з тим, що означений підхід стосується, насамперед, роботи з дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, держава, соціальні служби і безпосередньо ПСС повинні сприяти організації та функціонуванню різних форм альтернативного сімейного догляду у своїх громадах, супроводжувати та підтримувати їх [1, с. 14-16].

Відрадно, що наша держава гарантує кожній дитині, яка тимчасово або назавжди позбавлена опіки батьків (є соціальною чи біологічною сиротою), право на соціальні захист, допомогу та підтримку. Наприклад, дитина-сирота може бути влаштована тимчасово у: притулок для дітей; центр соціально-психологічної реабілітації; патронатну чи опікунську сім'ю; соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко); медичний або навчально-виховний заклад (установу) [60, с.40]. Хочемо зауважити, що така дитина скеровується до закладів для дітей-сиріт і дітей, які залишились батьківської опіки, незалежно від їх форми власності та підпорядкування, лише у випадку, коли немає можливості влаштувати її на утримання та виховання у сім'ю. Рішення про подальше місце проживання/перебування дитини приймається місцевою державною адміністрацією чи виконавчим органом місцевої ради [68, с. 22]. Влаштування дитини-сироти (біологічної чи соціальної) до інтернатного закладу не звільняє соціальні служби і органи виконавчої влади від реалізації права цієї дитини на сімейне виховання. Оптимальні умови життєдіяльності дитини-сироти/дитини, позбавленої опіки батьків покликані створювати соціально-виховні дитячі заклади інституційної системи державної опіки [68, с. 24].

Відрадно, що в Україні вже здійснено низку соціальних і економічних заходів, спрямованих на запобігання сирітству – апробуються нові форми матеріальної (речової, фінансової) допомоги сім'ям і дітям (наприклад, адресна допомога, «пакет малюка» та ін.), активно пропагуються ідеї усвідомленого батьківства, розгортають роботу територіальні центри соціальної підтримки сім'ї та центри психолого-медико-соціальної допомоги дорослим і дітям з вразливих сімей, відкриваються соціальні гуртожитки та

притулки, круглодобово працюють «телефони довіри» та інші екстрені служби [55, с.8-9].

Згідно даних Міністерства соціальної політики України, станом на початок 2020 року в нашій державі налічувалось понад 700 інтернатних закладів для дітей, які залишились без батьківського піклування. Усі вони підпорядковуються Міністерствам: охорони здоров'я (38 закладів, в яких живуть діти від народження до 6-7 років, соціальної політики (117 закладів, де перебувають діти з різними видами та ступенями (групами) інвалідності), освіти і науки (563 заклади) [49]. Що стосується кількості дітей, які перебувають в системі інституційного догляду України, то 1,4% дитячого населення нашої держави (близько 100 тис. осіб) перебуває в інтернатних закладах. Викликає занепокоєння той факт, що 92,3% з них є соціальними сиротами (тобто мають хоча б одного з батьків), і тільки 7,7% дітей – біологічні сироти. Вражає і те, що 17,3% з усіх дітей, які утримуються та виховуються сьогодні в інтернатах мають інвалідність, а усі інші – звичайні діти, чий батьки в силу певних обставин не можуть забезпечити їм належних умов перебування в сім'ї.

Цілком очевидно й те, що влаштування дитини до інтернатного закладу, як правило, спричинює проблему її соціальної адаптації до життя за його межами. Як показує досвід, діти, які виховуються в інтернатах, часто мають психічну депривацію, що проявляється в організації спілкування як з однолітками, так і з дорослими, із зовнішнім середовищем. Досить часто такі діти мають низькі самооцінку та самоповагу, що породжує недовіру, агресивність, замкнутість, як наслідок – необдуманість вчинків, ризиковану поведінку. Діти, які живуть в інтернатах і дитячих будинках, здебільшого легко піддаються маніпуляції з боку дорослих [28, с. 107-108]. Вважаємо за важливе зазначити, що соціальна дезадаптація означеної категорії дітей зумовлює необхідність створення та реалізації програм соціальної адаптації й навчання навичкам самостійного життя, які спрямовані на подолання наслідків їх тривалого перебування в інтернатних установах [77, с. 20].

Аналіз діяльності ряду інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, які позбавлені опіки батьків дозволяє стверджувати, що в одному такому закладі, як правило, перебувають від 100 до 300 дітей, хоча, згідно основних світових стандартів, якісний виховний вплив на дитину в умовах інтернатного закладу

може здійснюватися, коли в ньому утримується не більше 20-30 дітей. Тільки за таких умов, вважають фахівці, можна здійснювати якісну соціалізацію та ефективну підготовку вихованців до самостійного дорослого життя.

Зазначимо, що часто умови перебування дітей-сиріт і дітей,, позбавлених батьківського піклування в інтернатних закладах потребують покращення. Наприклад, майже 18% дітей, з усіх, що проживають в сиротинцях, мешкають по 9 і більше осіб у кімнаті [64, с. 9]. Значна частина будинків дитини, дитячих будинків, сиротинців, шкіл-інтернатів переповнені, мають слабку матеріально-технічну базу, потребують ремонту як житлових, так і службових приміщень. На жаль, забезпечення вихованців інтернатних закладів одягом і взуттям становить сьогодні 60-70% від необхідного. Матеріальні потреби дітей-сиріт і дітей, які залишились без батьківської опіки, адміністрація цих закладів, як правило, вирішує за допомогою спонсорських внесків [69, с.19].

Починаючи з 2017 року в Україні швидкими темпами розгортається *деінституалізація* – процес заміни системи інституційного догляду дітей на систему, яка забезпечує їх виховання в сім'ї або умовах, максимально наближених до сімейних [64, с.5]. Деінституалізація не обмежується тільки виведенням дітей із закладів, а передбачає розвиток мережі превентивних і підтримуючих послуг на рівні громади, орієнтованих на задоволення потреб дітей, захист їх прав, а також супровід і підтримку різних форм сімейного виховання. Актуальність процесу деінституалізації зумовлена як необхідністю запровадження змін у системі захисту дитини, орієнтованих передусім на збереження та підтримку сім'ї, так і на якнайкраще забезпечення її прав та інтересів [64, с. 8].

Оскільки після встановлення статусу до дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, застосовується одна з сімейних форм виховання (усиновлення, опіка (піклування), прийомна сім'я чи сімейний патронат, ДБСТ, малого груповий будинок), а у разі неможливості чи потреби в особливих послугах – тимчасове влаштування до інтернатного закладу [21, с. 77]. Погоджуємось із Белаш С., що у такій ситуації соціальному працівнику (соціальному педагогу, фахівцю з соціальної роботи, спеціалісту ССД) важливо розуміти пріоритетність вибору сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в їх найкращих

інтересах: усиновлення, опіка (піклування), прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, малий груповий будинок чи патронат [25, с. 53].

Передача функцій догляду за дітьми-сиротами і дітьми, які через об'єктивні чи суб'єктивні причини не перебувають під опікою батьків, від інтернатних установ (інституцій) до альтернативного їм більш турботливого середовищата соціальна підтримка цих дітей і різних альтернативних форм їх утримання за місцем проживання передбачають низку заходів [64, с. 11; 68, с. 149] (див. таблицю 1.1.).

Таблиця 1.1.

Соціальна/соціально-педагогічна робота з деінституалізації	
Заходи	Зміст соціальної/соціально-педагогічної роботи
<i>Планування родини</i>	Статеве виховання; соціальне просвітництво щодо запобігання небажаній вагітності; консультування з планування сім'ї.
<i>Запобігання відмові та розміщенню дітей у державних закладах</i>	Сімейне консультування; соціальний супровід і підтримка сім'ї з дитиною/дітьми, яка опинилась в складних життєвих обставинах (далі – СЖО); розвиток соціальних послуг для сім'ї, що виховує дитину/дітей з обмеженими можливостями.
<i>Налагодження життєдіяльності біологічної родини</i>	Сімейне консультування; організація сімейної комунікації та взаємодії; сприяння соціальній реабілітації сім'ї; орієнтація родини на позитивно спрямовану життєдіяльність; соціальна підтримка.
<i>Усиновлення/удочеріння</i>	Підготовка сім'ї, що планує усиновити/удочерити дитину до процесу усиновлення/удочеріння; сімейне консультування (подружжя як майбутніх батьків усиновленої дитини, біологічних (кровних) дітей та сім'ї у цілому); допомога в оформленні відповідних документів; підготовка дитини-сироти до усиновлення/удочеріння.
<i>Прийомна сім'я, сімейний патронат, дитячий будинок сімейного типу, малий груповий будинок</i>	Підготовка сім'ї, що планує взяти із інтернатного закладу дитину/дітей на виховання та спільне проживання; сімейне консультування (подружжя як майбутніх опікунів (патронатних вихователів) дитини, біологічних (кровних) дітей та сім'ї у цілому); допомога в оформленні відповідних документів; соціальний супровід і підтримка сім'ї, яка взяла під опіку дитину-сироту (біологічну чи соціальну).

Необхідність та своєчасність деінституалізації підтверджується її результатами аналізу вітчизняного та закордонного досвіду вирішення проблем бездоглядності та сирітства, які засвідчують, що підтримка існуючої мережі державних закладів є не лише більш затратною, ніж фінансування соціальних послуг з підтримки сім'ї, але й закладає довгострокові суспільні витрати на подолання наслідків травматичного виховання дітей означених категорій в системі інституційного догляду. Сьогодні Україна витрачає на заклади інтернатного догляду за дітьми мільярди гривень. При цьому більшість цих коштів витрачається не на речі чи продукти для дітей, а на оплату комунальних послуг і роботи персоналу [34, с. 94]. Варто зазначити,

що у зв'язку зі зростанням кількості дітей-сиріт і дітей, що перебувають без батьківської опіки, інфляцією та зростанням вартості комунальних послуг, щорічно збільшуються видатки на утримання означених категорій дітей.

Як зазначено в Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [18], деінституалізація спрямовується на: забезпечення умов для повернення дитини, яка перебуває у закладі, у рідну сім'ю або переведення її до сімейної форми виховання; попередження розлучення дитини з батьками та її влаштування до інтернатного закладу шляхом запровадження послуг з підтримки дитини та сім'ї у громаді; підготовку до самостійного життя, забезпечення соціального включення випускника інтернатного закладу. Для виконання окреслених у Стратегії завдань, на думку її авторів, потрібно насамперед: формувати громадську думку щодо шкідливого впливу інституцій та ефективних механізмів захисту дітей; влаштовувати дітей з дитячих будинків та інтернатів у сім'ї громадян та поступово закривати інтернатні заклади; розвивати доступні послуги з підтримки дітей і сімей у громадах; навчати фахівців, які працюють з означеними категоріями дітей, та підвищувати їх професійні компетенції [18].

У Державній цільовій програмі реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, що залишились без батьківського піклування, яка ґрунтується на соціальних послугах сім'ї та громаді, зазначено, що з метою забезпечення права дитини на виховання у сім'ї та дотримання прав усіх представників вразливих категорій, Україна має перейти від інтернатної системи захисту дітей до соціальної підтримки шляхом надання соціальних послуг на рівні сім'ї та послуг на рівні громади. Процес переходу, як зазначено в Державній програмі, є складний і включає: поступове закриття інтернатів; передачу їхніх ресурсів новим формам та швидкий розвиток ефективних соціальних послуг різним формам сімейного виховання на рівні громади [65].

Аналіз закордонного досвіду соціальної роботи з дітьми-сиротами (біологічними та соціальними) засвідчує, що новим орієнтиром в означеній сфері є *альтернативний догляд* – це форма неформальної або формального піклування про дитину, яка з будь-яких об'єктивних чи суб'єктивних причин і за будь-яких обставин не перебуває під цілодобовою опікою хоча б одного з

батьків [64, с. 47]. При цьому, *неформальний догляд (неформальне піклування)* – це будь-яка форма приватної опіки, що здійснюється у сімейному середовищі, за якої про дитину піклуються родичі, або інші особи за власним бажанням без постанови органів опіки чи суду; *формальний догляд (формальна опіка)* – це усі види піклування про дитину, що відбувається або у сімейному середовищі (про дитину піклуються родичі, або інші особи), або в закладах інтернатного типу різного підпорядкування (про дитину піклуються працівники цих закладів) за постановою компетентних судових чи адміністративних органів [64, с.49]. Зазначимо, що формальний догляд може здійснюватися і приватними інтернатними закладами.

Вважаємо за необхідне зазначити наступні правила альтернативного догляду, передбачені Державною цільовою програмою реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

- опіка дитини віком до 3 років може здійснюватися лише у сімейних формах утримання та виховання;
- вилучення дитини з сім'ї має застосовуватися як крайній (за можливості – тимчасовий і нетривалий) захід;
- не можуть вважатися підставою для вилучення дитини з сім'ї матеріальна бідність або умови, що виникли через неї, оскільки вони є лише сигналом про необхідність надання сім'ї відповідної допомоги;
- рішення компетентних органів щодо вилучення дитини з сім'ї слід систематично переглядати;
- рішення про форму утримання дитини необхідно приймати з урахуванням стабільності її влаштування та можливості налагодження безпечного, стійкого зв'язку з батьками (у випадку їх наявності чи доцільності такого зв'язку);
- дитина, яка передається для догляду, повинна бути надійно захищена від насильства, жорстокого ставлення, різних форм експлуатації тими, хто здійснює опіку (забезпечує догляд);
- повернення батькам права на опіку над дитиною має відповідати інтересам дитини, здійснюватися за результатами оцінки можливостей батьків щодо задоволення потреб дитини і лише після подолання причин вилучення дитини з сім'ї [65].

Законами України («Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», «Про соціальні послуги» та ін.) передбачено наступний перелік послуг, спрямованих на попередження передачі дитини з сім'ї до інституційних чи альтернативних форм утримання:

- оцінка потреб родини – у процесі цілеспрямованого систематичного збору та аналізу інформації від осіб, сімей, громади з'ясовуються потреби родини або невідповідності між її поточною життєвою ситуацією та прагненнями;

- перша соціальна/соціально-педагогічна допомога – вид соціальної/соціально-педагогічної роботи, спрямований на підтримку сім'ї з дітьми, яка перебуває в СЖО та потребує втручання фахівця (наприклад, соціальна квартира/соціальний притулок як екстрена підтримка вагітних або неповнолітніх матерів з дітьми);

- гарячі сніданки/обіди в загальноосвітньому навчальному закладі, які допомагають зекономити ресурси сім'ї та забезпечують право дитини на їжу;

- групи продовженого дня в загальноосвітньому навчальному закладі, що дозволяє батькам працювати повний робочий день і бути впевненими, що під керівництвом вихователя доглянуті діти вивчили уроки;

- секції, гуртки, заклади додаткової освіти, в яких кожна дитина може розвивати свої здібності.

Окремою категорією дітей-сиріт (біологічних і соціальних) є діти з інвалідністю. Оскільки це велика група дітей, які потребують особливого підходу до інституалізації чи визначення форми альтернативного догляду, ми не будемо в цьому дослідженні конкретизувати зміст соціальної/соціально-педагогічної роботи з нею та підготовки фахівців до такої роботи. Але вважаємо за необхідне підкреслити, що якщо в дитини у визначеному нормативно-правовими документами порядку встановлено інвалідність, то перелік послуг з попередження її вилучення із сім'ї є наступним:

- послуга раннього втручання може надаватися сім'ям в ранньому віці дитини (до 4 років), яка має вади у здоров'ї/розвитку командою, що складається з фахівців різних галузей: педіатра, реабілітолога, психолога,

соціального працівника/соціального педагога, пізніше – дефектологачи логопеда. Головними завданнями команди фахівців у наданні послуги раннього втручання є: спільне з батьками привчання дитини до використання власних можливостей для більш-менш повноцінних життєдіяльності та розвитку; усвідомлення батьками та іншими членами родини особливостей дорослішання дитини і розвиток в дитині впевненості у власні сили; розробка спільно з батьками індивідуальної програми розвитку дитини; соціалізація дитини та підготовка її до інклюзивної освіти. Означена послуга має бути територіально доступною для сім'ї і команди фахівців для постійної співпраці щодо реалізації індивідуальної програми, її корекції (у разі необхідності), сімейного консультування тощо;

– інклюзивна освіта – послуга, яка забезпечує рівні можливості дитини з особливими освітніми потребами зі здоровими дітьми та посилення її особистої участі в соціальних/соціально-педагогічних процесах. Вирівнювання можливостей досягається завдяки: оптимальній гуманній організації простору; застосуванню адекватних особливим освітнім потребам дитини методів її навчання і виховання; розробці та дотриманню індивідуальної програми розвитку дитини; її соціальному/соціально-педагогічному супроводу та підтримці. Поряд з цим, перебування дитини в інклюзивному класі передбачає прийняття іншими учнями та їх батьками інакшості дитини та толерантне ставлення до її особливих потреб у здобутті освіти;

– послуга денного догляду полягає у тому, що за дитиною, яка фактично живе у сім'ї, протягом дня доглядають працівники відповідного реабілітаційного закладу, забезпечуючи її життєво важливі потреби, психологічний розвиток та комунікацію. Батьки при цьому отримують можливість працювати чи вирішувати інші задачі;

– послуга «батьківського перепочинку» надається батькам дитини з вадами розвитку/інвалідністю з метою запобігання їх емоційного вигорання від постійного догляду за дитиною, коли під час перепочинку про дитину піклується команда фахівців [17].

Вважаємо, що наведений перелік послуг, необхідних особі/сім'ї, яка перебуває в СЖО, залежить від її конкретних потреб і може бути розширений (наприклад, передбачати високоспеціалізовану реабілітацію чи паліативну допомогу).

У випадку, коли дитина все ж вилучається із сім'ї чи отримує статус дитини-сироти/дитини, позбавленої батьківського піклування, перед соціальною службою постає питання подальшого її розміщення для утримання і виховання. Нам імпонує, що сучасна соціальна політика України визнає одним із першочергових завдань перехід від масової інституалізації дітей означених категорій до забезпечення цим дітям права на життя в сім'ї. Відповідно до Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки, низки Законів («Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.) та ін.) в Україні створюються такі **види альтернативного догляду за дітьми (альтернативні форми державної опіки (соціальні інститути сімейного утримання/виховання))**, як:

усиновлення/удочеріння – юридичний (психологічний, педагогічний) процес прийняття усиновлювачами у сім'ю дитини на правах сина/дочки; побудова нових, постійних відносин між усиновлювачами і дитиною, біологічними дітьми усиновлювачів (за наявності), що полягають у передачі батьківських прав та обов'язків від однієї сім'ї до іншої; прийняття у сім'ю дитини на правах власної (біологічної), з усіма правами та обов'язками з обох сторін – усиновлювачів і дитини [16, с. 25].

опіка (піклування) – альтернативна інтернатній форма утримання дитини-сироти (біологічної чи соціальної) у сім'ї громадян України, які перебувають у родинних/дружніх стосунках з цією дитиною, з метою захисту її прав та інтересів, забезпечення розвитку, освіти та виховання цієї дитини [68, с. 14].

Згідно чинного законодавства, опіка здійснюється над дитиною, позбавленою батьківського піклування, причому власне *опіка* – над дитиною, віком до 14 років, а *піклування* – над дитиною, віком від 14 до 18 років [16; 68, с. 62]. Опіка (піклування) встановлюється з метою забезпечення основних життєвих потреб, повноцінного виховання та розвитку, захисту особистих і майнових прав та інтересів неповнолітньої дитини, яка, внаслідок смерті (хвороби) батьків, або з різних причин позбавлення їх батьківських прав, залишилась без батьківського піклування. Опіка (піклування) встановлюються рішенням органів місцевого самоврядування або суду [16;

68, с. 63].

Аналіз наукової літератури дає змогу визначити як поняття «соціальна опіка» (суспільно-історичне, соціально-психологічної організаційно-педагогічне явище, пов'язане з піклуванням, турботою, захистом прав, задоволенням потреб і інтересів дитини, позбавленої батьківського піклування, що пролягає в заміні природних вихователів дитини і забезпеченні діяльності опікунів в умовах, наближених до сімейних взаємин, або спеціально утворених закладів різного типу (В. Вакуленко [34, с. 95])), так і її основні форми:

✓ соціальне виховання (цілеспрямований або довільний процес взаємодії дитини усіх причетних до неї осіб, освітніх закладів (у тому числі – закладів додаткової освіти, наприклад, художніх чи музичних шкіл) з метою її особистісного розвитку, формування у неї якостей, властивостей характеру і форм поведінки, навичок самовдосконалення й самореалізації, підготовки її до самостійного життя)[12, с. 207]);

✓ батьківське виховання (цілеспрямований процес взаємодії батьків з дитиною з метою її різнобічного розвитку, формування у неї різнобічних особистісних якостей, умінь і навичок, прагнення до самовдосконалення й самореалізації та передачі життєвого досвіду [19, с. 88]);

✓ опікунське соціальне виховання (цілеспрямований процес взаємодії опікуна з дитиною, взятою під опіку з метою створення необхідних організаційно-педагогічних умов для її розвитку, формування у неї різнобічних особистісних якостей та прагнення до саморозвитку й самореалізації [95, с. 26]);

прийомна сім'я – сім'я (окрема особа, яка не перебуває у шлюбі), яка добровільно за плату прийняла для спільного проживання та виховання із інтернатних закладів від однієї до чотирьох дітей [16, с. 90]. Метою прийомної сім'ї є створення оптимальних для зростання та виховання дитини-сироти (дитини, яка опинилась без батьківського піклування) в сімейному оточенні умов, шляхом влаштування її у сім'ю на спільне проживання [26, с. 26].

дитячий будинок сімейного типу – сім'я, створена за бажанням подружжя/окремої особи, котра перебуває у шлюбі, щодо спільного проживання та виховання не менше п'яти дітей-сиріт та/або дітей,

позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, враховуючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати 10 осіб [67, с. 259]. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування перебувають у ДБСТ до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічному закладі, закладі вищої освіти I-IV рівня акредитації – до 23 років або до закінчення відповідних освітніх закладів [174, с.178].

сімейний патронат – нова форма альтернативного догляду яка набула поширення в Україні з 2019 року та є комплексною послугою, що передбачає тимчасовий догляд, виховання та реабілітацію дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, (її батьками) СЖО [13, с.24]. Аналізуючи різні наукові підходи до визначення поняття «патронат», ми поділяємо думку Ю. Черновалюк про те, що: «патронат над дітьми – це одна із форм (альтернативна форма) влаштування дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання в сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) за плату» [22, с. 135].

Виходячи із зазначеного вище, вважаємо, що патронат над дитиною – це «комплексна послуга, яка передбачає професійний тимчасовий догляд за дитиною, а також включає в себе виховання та реабілітацію дитини у сім'ї патронатного вихователя з одночасним наданням фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг сім'ї дитини. При цьому виділяємо такі завдання патронату як альтернативної форми державної опіки над дітьми, як: забезпечення права кожної дитини, що опинилася в складних життєвих обставинах, перебувати на вихованні у сприятливому й безпечному сімейному середовищі; надання догляду, виховання та реабілітації дитини в умовах сім'ї; утвердження сімейних цінностей, забезпечення умов для деінституалізації дітей, які через важкі сімейні обставини не можуть проживати у власних родинях» [80, с. 166-168].

1.2. Нормативно-правові засади та особливості роботи працівників соціальної сфери в різних формах сімейного виховання в Україні

Нормативно-правові засади соціальної роботи усфері альтернативного догляду окреслено у ратифікованих Україною міжнародних документах, зокрема: Постанові Ради Європи щодо прав дітей

та розвитку соціальних послуг, дружніх до дітей та сімей (2010); Постанові Європейської комісії «Інвестиції у дітей: розірвати коло неблагополуччя»(2013); Загальноєвропейських рекомендаціях щодо переходу від інституційної системи догляду до системи, яка ґрунтується на послугах у сім'ї та громаді; Керівних принципах ООН щодо альтернативного догляду за дітьми (2010), а такожу Конституції України, кодексах і Законах України. Механізми реалізації державної політики в означеній галузі відображено у підзаконних актах (постановах Кабінету Міністрів України, наказах міністерств і відомств щодо відповідних інструкцій, порядку дій тощо).

Основним гарантом прав громадян(у тому числі – дітей) нашої країни є Конституція України. Як зазначає І. Трубавіна, згідно з цим документом, основоположним принципом забезпечення прав дитини у нашій державі є принцип рівності, згідно якого усі діти рівні у своїх правах незалежно від походження, народження у громадянському чи офіційному шлюбі ним, а стаття 52 Конституції гарантує рівні підходи до утримання та виховання дітей-сиріт (біологічних і соціальних)[23, с.9].

Нормативно-правову основу для забезпечення функціонування різних форм альтернативного догляду також складають: Сімейний (далі – СК), Кримінальний, Цивільний, Бюджетний та Господарський кодекси України; Закони України («Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»,«Про соціальні послуги» та ін.).

Нова редакція Закону «Про соціальні послуги», щонабула чинності 01.01.2020 р., визначає перелік базових соціальних послуг, які можуть надаватися на рівні громади, за результатами визначення потреб у таких послугах. Відповідальність за планування, фінансування та організацію надання базових соціальних послуг покладена на органи місцевого самоврядування. До переліку означених послуг відносяться також утримання

та виховання дітей-сиріт (біологічних і соціальних) в умовах, наближених до сімейних (ст. 16). Зазначимо, що дієвимив означеній сфері єтакож ціланизка нормативних документів (переважно наказів Міністерства соціальної політики) щодо звітності різних установ про наданнягромадянам (у тому числі – дітям сиротам) соціальних послуг.

У 2012 р. в Україні затвердженоНаціональну стратегіюреформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 рокита План заходів щодо її реалізації. Стратегією передбачається, що «кількість дітей, які виховуються в інтернатних закладах, має скоротитися, а ефективність роботи органів влади та соціальних служб суттєво підвищитися». У Стратегії також йдеться про посилення роботи з раннього виявлення сімей, які мають ризик опинитися у СЖО, та вчасного надання їм якісних соціальних послуг[18].

Як зазначає Л. Фуштей, чинне законодавство з проблем деінституалізації конкретизує Програма Міністерства соціальної політики «Модернізація системи соціальної підтримки населення України»,спрямована на повернення дітей-сиріт у родини, а дітей, позбавлених батьківського піклування, у рідні сім'ї таоб'єднує «соціальну, педагогічну, психологічну допомогу із соціально-матеріальною підтримкою сім'ї, причому матеріальна допомога покликана розвивати мотивацію суб'єктів для участі у процесі соціальної реабілітації». Також Програмою передбачене створення моделей соціальної адаптації й формування навичок самостійного життя випускників інтернатів і дитячих будинків, спрямованих на подолання негативних наслідків їх тривалого перебування в інтернатних закладах[24].

Реалізація схарактеризованих моделей та забезпечення ефективності соціальної адаптації дітей означеної категорії до самостійного життя покладається, насамперед, на працівників соціальної сфери, робота яких, окрім зазначених документів, регламентується також їх кваліфікаційними характеристиками, посадовими обов'язками та професійними ролями.

Як зазначено у Словнику-довіднику соціального працівника, *працівник соціальної сфери*– це «особа, яка має відповідну освіту та кваліфікацію,

відповідає вимогам, установленим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, здійснює оцінку потреб, підготовку договору та індивідуального плану надання соціальних послуг, організовує та надає соціальні послуги, що потребують фахової кваліфікації, а також організовує заходи з підтримки вразливих груп населення» [28, с. 101]. Виходячи з означеного, а також враховуючи функції, професійні обов'язки і завдання, які повинні виконувати працівники соціальної сфери (далі – ПСС), до них відносимо: соціального працівника, фахівця із соціальної роботи, спеціаліста служби у справах дітей та соціального педагога.

Відрадным є той факт, що за ініціативи громадських та благодійних організацій, у червні 2012 р. було запроваджено інститут фахівця із соціальної роботи у громаді. *Фахівець із соціальної роботи у громаді* – це кваліфікований спеціаліст, який здійснює оцінку потреб родини, надає родині першу допомогу, консультує, супроводжує та підтримує сім'ю при її потраплянні у СЖО. Згідно Посадової інструкції фахівця із соціальної роботи відділу організації надання соціальних послуг у громаді до його завдань відноситься соціальна робота з особами/сім'ями, які: мають на меті відмовитися забирати дитину з пологового відділення медичного закладу; виховують дитину-сироту/дитину, позбавлену батьківського піклування (чи тимчасово влаштовану дитину, позбавлену опіки батьків); перебувають у процесі розлучення; є сім'ями трудових мігрантів; мають дитину, яка виховується в інтернаті; позбавлені однієї дитини/кількох дітей шляхом вилучення за рішенням суду; створені батьками, позбавленими батьківських прав відносно своїх дітей, але мають юридичні підстави ініціювати поновлення у правах. Основним завданням ФСР стало своєчасне виявлення сімей з дітьми, які перебувають в СЖО. Саме ФСР забезпечує максимальну доступність кожного члена сім'ї чи сімейної форми виховання (усиновлення/удочеріння, опіки/піклування, прийомної сім'ї, сімейного патронату, ДБСТ, малого групового будинку) до соціальних послуг шляхом обстеження та оцінки їх потреб у таких послугах, а також активного їх залучення до вирішення власних проблем [40].

Робота ПСС в альтернативних (сімейних) формах опіки над дітьми— це специфічна діяльність фахівця, що передбачає створення оптимальних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності та всебічного розвитку дітей-сиріт (біологічних і соціальних)[29, с. 43].

Аналіз наукової літератури засвідчує виділення вченими таких професійних ролей ПСС, як:

- виявник особи/сім'ї, яка зазнає труднощів або перебуває у стані ризику, потребує допомоги та зміни умов, які спричинюють проблеми;
- оцінювальник потенційних і наявних проблем особи/сім'ї, який збирає та опрацьовує інформацію про проблеми, що їй загрожують, або притаманні;
- інформаційний менеджер, який аналізує, класифікує отримані про особу/сім'ю дані з метою допомоги у прийнятті останнім адекватних рішень;
- мобілізатор, що мотивує та спонукає особу/сім'ю до самостійної участі у запобіганні й вирішенні власних проблем;
- захисник прав особи/сім'ї, яка потребує фахової допомоги;
- вчитель, що передає особі/сім'ї знання та досвід з метою її навчання самостійно попереджувати чи вирішувати свої проблеми;
- медіатор, який виступає посередником між конфліктуючими сторонами, згладжує розбіжності та вчить клієнтів ефективній співпраці;
- коректор поведінки особи/сім'ї, який змінює її поведінкові стереотипи, навички та сприйняття інших людей чи їх поведінки з метою психолого-педагогічної підтримки;
- консультант, який надає допомогу іншим соціальним працівникам або службам щодо оптимізації соціальної роботи з вирішення проблем клієнта;
- посередник, що направляє особу/сім'ю за допомогою з вирішення їхніх проблем у спеціалізовані служби, координує роботу цих служб, надаючи особі/сім'ї можливість повна використовувати їх потенціал;
- проектант спільнот, який допомагає клієнту у плануванні розвитку груп, агентств, служб та розробці й реалізації програм їх діяльності;
- адміністратор, який приймає управлінські рішення та забезпечує організаційну й фінансову діяльність закладу[25, с. 57-58; 49, с. 32-33; 239, с. 70].

У відповідності до означених професійних ролей, схарактеризуємо основні професійні функції ПСС у роботі з різними формами альтернативного

догляду, а саме:

- діагностичну (передбачає оцінку потреб дитини та сімейної форми, визначення індивідуальних особливостей кожного члена новоствореної сім'ї з метою допомоги у налагодженні нормальної життєдіяльності і соціальної взаємодії та попередження виникнення проблем);

- організаційну (полягає в налагодженні альтернативного догляду, забезпеченні умов для продуктивної взаємодії між членами новоствореної сім'ї, організації її позитивного дозвілля, розробці та впровадженні у практику соціальної/соціально-педагогічної роботи з різними формами сімейного виховання нових методів, прийомів і засобів);

- комунікативну (забезпечує налагодження конструктивного спілкування та взаємодії між: членами новоствореної сім'ї, сім'єю і громадою, волонтерами, державними та неурядовими організаціями, іншими соціальними партнерами);

- профілактичну (виявляє людей, схильних до делінквентної чи девіантної поведінки, проводить з ними профілактичну роботу, залучаючи у разі потреби спеціалістів різного профілю; попереджує правопорушення, злочини, конфлікти, інші негативні прояви поведінки членів новоствореної сім'ї або її оточення, забезпечує мінімізацію негативного впливу цих явищ);

- захисну (забезпечує права та інтереси дитини в сімейній формі, сімейної форми – в громаді, інформує отримувачів послуг про чинні законодавчі та нормативно-правові документи щодо альтернативного догляду);

- терапевтичну (консультує членів новоствореної сім'ї або її оточення, сприяє створенню умов для її позитивно спрямованої життєдіяльності; організовує та здійснює психолого-педагогічні терапевтичні заходи);

- посередницьку (виступає у ролі посередника між отримувачем соціальних послуг (новоствореною сім'єю) і їх надавачем (соціальними службами); налагоджує взаємодію між членами новоствореної сім'ї, сім'єю у цілому, її оточенням і громадою, організаціями, установами, фондами тощо);

– прогностичну (передбачає можливості розвитку сімейної форми); розробляє програму особистісного розвитку кожного члена новоствореної сім'ї; прогнозує результати соціальної/соціально-педагогічної роботи з особою, групою та громадою);

– аналітичну (усвідомлення результатів своєї діяльності; виявлення й позитивних й негативних аспектів; порівняння отриманих результатів з очікуваннями; розробка програм власного професійного розвитку).

Зазначимо, що організація життєдіяльності дитини, яка перебуває в умовах альтернативного догляду, полягає у виконанні ПСС не лише загальних, але й *спеціальних функцій*:

1) економічної (передбачає допомогу в забезпеченні економічної самостійності прийомних батьків);

2) соціальної (орієнтує дитину, яка перебуває під опікою, на налагодження стосунків з оточенням, створення майбутньої сім'ї на прикладі прийомних батьків);

3) соціально-педагогічної (включає педагогічне керівництво процесом адаптації дитини в умовах нової сім'ї, його корекцію на основі індивідуального й групового навчання та виховання, розвиток умінь і навичок поведінки);

4) дозвіллевої (передбачає організацію спільного раціонального дозвілля дитини і батьків);

5) емоційної (сприяє отриманню дитиною в новій сім'ї психологічного захисту та відчуття комфорту); духовного збагачення (передбачає духовний розвиток усіх членів сім'ї та їх духовне взаємозбагачення).

Теоретичні узагальнення нормативно-правових документів та наукових досліджень дозволили нам окреслити такі *основні напрями роботи* ПСС у громаді щодо налагодження життєдіяльності альтернативних форм опіки (усиновителів, опікунів (піклувальників), сімейного патронату, ДБСТ, малих групових будинків), як:

1) розвиток сімейно орієнтованих послуг шляхом активізації та об'єднання зусиль членів громади щодо підтримки сімейних форм виховання, утвердження сімейних цінностей, формування відповідального

батьківства та створення позитивного виховного середовища;

2) соціальний супровід/соціальна підтримка сімей з дітьми, які перебувають у СЖОта альтернативних форм виховання дітей-сиріт (біологічних і соціальних); підтримка, виявлення та мобілізація їх внутрішніх ресурсів; формування здатності самостійно справлятися з життєвими труднощами [25, с. 54; 58, с.70].

Вважаємо, що обидва напрями взаємопов'язані та важливі як для запобігання соціальному сирітству й бездоглядності, так і для забезпечення позитивно спрямованої життєдіяльності сімей з дітьми, які перебувають у СЖОта альтернативних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Одним із видів соціальної роботи ПСС в громаді є профілактична діяльність. У нашому дослідженні її суть полягає у попередженні виникнення проблем в сімейних формах влаштування дітей-сиріт (біологічних і соціальних), які функціонують на території громади. Профілактика негараздів передбачає роботу як громадою у цілому щодо розвитку громадських ініціатив з розробки та надання соціальних послуг сімейним формам, так і з самими новоствореними сім'ями і з усіма їх членами зокрема. ПСС може стати фахівцем, який пропагуватиме громаді сутність і переваги профілактичної роботи, та виступатиме ініціатором запровадження різних профілактичних послуг для альтернативного догляду від імені громади [21, с. 58-59].

Ефективність діяльності ПСС залежить від різних факторів, а насамперед, – його особистісних переконань, що зумовлюють відповідне рішення чи дію. Опираючись на дослідження ряду науковців та власний досвід, можемо стверджувати, що у соціальній роботі з сім'ями та дітьми, якими вони опікуються, фахівцю важливо опиратись на такі *переконання*: у центрі уваги як ПСС, так і усіх, хто приймає участь у житті дитини, має бути сама дитина, яка розглядається в контексті сім'ї; батьківство (у випадку альтернативного догляду – усиновлення, опіка (піклування), сімейний патронат, виховательство) є найвідповідальнішим обов'язком; оптимальним середовищем для гармонійного розвитку дитини є сім'я, тому у інтересах

дитини – виховуватися в біологічній сім'ї, а найкращий спосіб допомогти дитині – підтримати її біологічну сім'ю(якщо це неможливо – сімейну форму, в якій дитина виховується);безпека дитини – найголовніше, тому ніякі обставини не можуть стати причиною жорстокої поведінки щодо дитини;вилучати дитину з сім'ї можна лише тоді, коли це необхідно для її захисту, і щодо сім'ї застосовані всі можливі профілактичні заходи; кожна альтернативна форма опіки потребує підтримки;потрібно дати можливість сім'ямвзяти на себе відповідальність за зміни, а не вирішувати проблеми за них; необхідно поважати та підтримувати право людини на власний вибір і рішення незалежно від її життєвих цінностей і способу життя[22,с. 9-12;49,с. 32-33].

Інноваційним у сфері соціальної роботи з альтернативними формами виховання на рівні громади за використанням інтегрованого підходу до надання соціальних послуг є проєкт Міжнародної благодійної організації Партнерство «Кожній дитині».Його метою є розвиток системи інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей та забезпечення доступних послуг для них у громаді відповідно до їхніх потреб. Інтегровані соціальні служби (далі – ІСС) діють на базі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – ЦСССДМ), орієнтовані на надання адресної допомоги сім'ям і дітям у подоланні складних життєвих обставин, а саме на:надання комплексних соціальних послуг на основі оцінки потреб дітей і сімей;активну участь клієнтів у плануванні й моніторингу соціальних послуг;залучення ресурсів громади до вирішення проблем дітей і сімей, подоланняскладних життєвих обставин;зміцнення міжвідомчої взаємодії у сфері ухвалення рішень в інтересах дітей.Кожна зі спеціалізованих служб, що належать до складу інтегрованих соціальних служб, має чіткий набір і зміст соціальних послуг. Залежно від потреб клієнта визначається служба, послуги якої найбільше можуть вплинути на покращення ситуації клієнта[29]. Інтеграція територіальної громади – це процес, у рамках якого громада забезпечує умови для реалізації максимального соціального потенціалу кожного індивіда – члена цієї громади. Інтеграція насамперед спрямована на покращення співпраці між соціальними інститутами, що функціонують у

громаді (службою у справах дітей, відділами освіти, охорони здоров'я, праці та соціального захисту, ювенальною превенцією, неурядовими організаціями, закладами освіти, культури, охорони здоров'я тощо), партнерство, завдяки якому вони розвиваються, досягається спільними цілями. За таких умов до локальної моделі соціального обслуговування долучається максимальний соціальний потенціал громади, що забезпечує ефективність наданих послуг, результативність соціальної роботи загалом[29].

1.3. Структура професійної готовності майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки

Процес підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах опіки у сучасних умовах потребує врахування новітніх тенденцій у сфері професійної освіти, а саме: необхідності підвищення активності, гнучкості та компетентності ПСС, їхньої відповідальності й спрямованості на творчий пошук шляхів розв'язання проблем сирітства та бездоглядності [41, с. 114]. Зазначене зумовлює потребу у забезпеченні відповідних умов професійної підготовки, які б сприяли навчанню, розвитку й самореалізації особистості майбутнього фахівця, максимальному розкриттю його здібностей, формуванню високого рівня професійної готовності до обраного виду діяльності [15, с. 9]. Саме тому *процес професійної підготовки майбутнього ПСС* визначаємо як поступове надбання ним професійно значущих характеристик, оволодіння професійними знаннями та вміннями, рольовими функціями[3, с. 124].

Як відомо, в основі професійної підготовки майбутнього фахівця лежить професійний розвиток, що не може відбуватися у відриві від загального розвитку людини, а тому включає всі компоненти цілісного розвитку особистості і має ряд стадій, для виділення яких можуть бути дуже різні підстави. Кожна стадія характеризується єдністю і достатністю особистісних ознак, які утримують період в межах якісної визначеності. Розуміємо, що особистісний розвиток значно ширший від професійного і суттєво впливає на нього. Особистість людини зазвичай справляє позитивний

вплив на вибір професії, на перебіг професійної адаптації, самореалізації, стимулює професійну майстерність і творчість. Поряд з цим, професійні якості особистості, в міру їх становлення і розвитку, здійснюють зворотний (позитивний або негативний) вплив на особистість [20, с. 27-29].

ПСС повинен знати поняття і категорії, принципи та закономірності, форми й рівні соціальної роботи, специфіку пізнання, прогнозування та проектування соціальної роботи; сутність, зміст, інструментарій, методи і види технології соціальної роботи в різних сферах життєдіяльності та з різними особами й групами населення; професійно-етичні, організаційно-управлінські та економічні засади і проблеми соціальної роботи; основи психології, види й технології психосоціальної роботи; основи педагогічної теорії та діяльності, форми і методи соціальної(соціально-педагогічної) роботи в соціальних установах й службах [56, с. 114-115].

Загальною вимогою, що об'єднує усіх, хто працює в соціальній сфері, є здатність до «прийняття» клієнта, повага його прав і толерантність по відношенню до нього. Поряд з цим існують значні відмінності у вимогах до працівників різних рівнів професіоналізму, що виявляються у виконанні функцій цілепокладання, проектування, моделювання, планування і контролю. Наприклад, працівник, який займає нижчий (за тарифною сіткою) професійний рівень повинен здійснювати комунікацію, підтримку, організацію та виконання дій у безпосередньому контакті з клієнтом, тобто, здебільшого є виконавцем, а, отже, більше схильний до синдрому емоційного вигорання [15, с. 16-17]. Тому вважаємо, що у процесі професійної підготовки ПСС потрібно навчити уникати конфліктів (або ефективно їх розв'язувати) та долати стрес.

Враховуючи результати проведеного теоретичного аналізу поняття «професійна готовність», вважаємо, що **професійна готовність майбутнього ПСС до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми** - це важлива інтегративна якість і стійка особистісна характеристика майбутнього фахівця, що виявляється у його здатності здійснювати ефективну професійну діяльність в альтернативних формах опіки над дітьми і є результатом його професійної підготовки до означеного виду діяльності в

закладі вищої освіти.

Таким чином, у нашому дослідженні ми розрізняємо *види професійної готовності*: психологічну, науково-теоретичну, практичну та фізичну готовності майбутнього ПСС до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми [83, с. 130]. Вважаємо, що зміст психологічної готовності майбутнього ПСС до професійної діяльності складають його інтелектуальні, емоційні і вольові властивості, професійно-моральні переконання, потреби, звички, знання, вміння і навички, а також професійні здібності. Науково-теоретичну готовність визначаємо як наявність у майбутнього фахівця достатнього обсягу загальнонаукових, загальнопрофесійних, професійно спрямованих, соціальних, психологічних та інших знань, необхідних для компетентної діяльності, а також володіння методами постійного збагачення знань. Практичну готовність, на наш погляд, становлять сформовані у майбутнього ПСС на належному рівні практико орієнтовані знання, вміння і навички, уміння планувати та організовувати роботу, уміння застосовувати раніше набуті знання, уміння та навички на практиці, а також усвідомлення ним необхідності формування нових умінь та навичок і володіння відповідними методами. Щодо фізичної готовності майбутнього фахівця до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми, то її зміст визначаємо як професійну працездатність та відповідність його фізичного розвитку й стану здоров'я вимогам конкретної діяльності [83, с. 132-133].

Вважаємо, що у дослідженні професійної готовності майбутнього ПСС до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми особливої уваги заслуговує характеристика її *структури*.

Аналізуючи наведені класифікації структурних компонентів готовності до професійної діяльності, вважаємо за можливе виділити три *компоненти* (особистісний (риси, властивості), теоретичний (знання), практичний (уміння і навички)) *професійної готовності майбутнього ПСС до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми*. Така порівняно невелика кількість компонентів професійної готовності зумовлюється нашою позицією щодо того, що компоненти професійної готовності, як і критерії та показники для визначення рівня їх сформованості, повинні бути

нечисленними, зрозумілими та доступними для розуміння усіма учасниками процесу професійної підготовки [83, с. 130].

Особистісний (риси, властивості) компонент готовності ПСС до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми передбачає наявність мотивів, потреб, прагнень до успішної діяльності, відповідальності за вирішення проблем, почуття обов'язку, а також позитивного ставлення до професійної діяльності та бажання поглиблювати власні знання і удосконалювати професійні якості. Вважаємо, що означений компонент включає зовнішню (отримання визнання, нагороди, уникнення невдач) та внутрішню мотивацію (діяльність, зорієнтовану на процес пізнання та його результат). Критерієм визначення рівня сформованості компоненту є вмотиваність професійної діяльності; психічні та індивідуальні властивості майбутнього фахівця, необхідні йому для роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми та рефлексія. Відображає професійно значущі для фахівця соціальної сфери особистісні якості, наявність рефлексивних здібностей, адекватність самооцінки власної діяльності, забезпечення аналітичного контролю, самоконтролю, саморозвитку, саморефлексії, самовдосконалення та прогнозування власної діяльності. Показниками сформованості компоненту є наявність пізнавальних мотивів і налаштування на результативну діяльність й на досягнення професійної мети, особистісних і професійних якостей майбутнього працівника соціальної сфери [83, с. 130-132].

Теоретичний(знання) компонент ПСС до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми відображає теоретичні знання здобувача вищої освіти у галузі майбутньої професійної діяльності, розуміння себе як суб'єкта професійної діяльності, передумови та функції успішної самореалізації у обраній галузі, навички самоосвіти та самовиховання. та засобів досягнення мети, уміння швидко й адекватно орієнтуватися в численних і різномірних ситуаціях й аналізувати ймовірні зміни ситуації. Критерієм визначення рівня сформованості теоретичного компоненту є професійна обізнаність в сфері соціальної (соціально-педагогічної) роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Показниками сформованості теоретичного компоненту виступають рівень засвоєння галузевих понять,

застосування отриманих знань при вирішенні професійних питань, володіння методами та формами реалізації майбутньої професійної діяльності; науковість [83, с. 134].

Практичний (уміння і навички) компонент готовності ПСС до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми характеризує володіння студентом системою умінь та навичок необхідних для здійснення успішної професійної діяльності в майбутньому, вміння самостійно визначати направленість фахової самоосвіти, наявність елементів самовиховання, сформованість вміння планувати програму професійного самовдосконалення. Критерієм визначення рівня сформованості практичного компоненту є наявність умінь і навичок соціальної (соціально-педагогічної) роботи. До показників сформованості практичного компоненту відносимо критичне мислення, наявність знань, умінь та навичок для ефективної самостійної роботи, систематизації, оцінки та реалізації опрацьованого матеріалу, наявність соціального досвіду, отриманого студентом в результаті актуалізації певних знань у значущій для нього (тобто професійній) діяльності [83, с. 135].

Погоджуємось із Р. Вайнолою, яка вважає, що компоненти професійної готовності забезпечують: формування у студентів стійкої професійно-орієнтованої мотивації до оволодіння професійно значимими знаннями, вміннями і навичками; організацію поглибленої теоретичної підготовки; наближення професійної підготовки фахівців до майбутньої професійної діяльності, шляхом використання активних форм та методів навчання, спеціально спрямованих практик та волонтерської роботи [33, с. 47].

Спираючись на визначені вище критерії готовності, а також відповідні їм показники, нами окреслено *рівні сформованості професійної готовності* майбутнього ПСС до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми: репродуктивний (низький), продуктивний (середній) і творчий (високий).

Вважаємо, що за репродуктивного (низького) рівня здобувач вищої освіти не може самостійно проектувати професійну діяльність, проте застосовує традиційні форми і методи соціальної/соціально-педагогічної роботи. Його дії є непослідовними та нелогічними. Розв'язання професійних ситуацій відбувається шляхом спроб та помилок. Особливістю означеного

рівня готовності є відсутність у студента навичок трансформації вивченої інформації до професійних потреб (у нашому випадку – соціальної/соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування. Досягнення майбутнім фахівцем позитивного результату професійної діяльності можливе за умови співпраці з досвідченими фахівцями, наслідування їх, використання опрацьованих іншими алгоритмів і підказок [42, с. 39].

Продуктивний (середній) рівень характеризується здатністю здобувача вищої освіти – майбутнього ПСС самостійно проектувати діяльність та застосовувати традиційні форми і методи соціальної/соціально-педагогічної роботи. Студент володіє достатньо сформованою системою науково-психологічних знань, норм, цінностей, умінь, навичок аналітичного та конструктивного характеру, оригінально вирішує професійні завдання, подальший хід своїх дій здійснює з урахуванням як набутого досвіду, так і спроектованого цілями трудового процесу майбутнього. Продуктивний рівень готовності дозволяє майбутньому фахівцеві адаптувати отримані знання до певного виду діяльності та певної категорії осіб. Цьому рівневі професійної готовності відповідають послідовність та логічність дій [42, с. 40].

Творчому (високому) рівню професійної готовності майбутнього ПСС відповідає його виражена професійна спрямованість, добре розвинене аналітичне, прогностичне, конструктивне, виконавче уміння, здатність оригінально і продуктивно розв'язувати професійні проблеми і задачі, шукати нові підходи, методи і техніки роботи, застосовувати інноваційні форми та методи роботи. Дії здобувача вищої освіти є послідовними, логічними та цілеспрямованими [42, с. 41].

Вважаємо, що формування у майбутнього ПСС професійної готовності до роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми відбувається в спеціально організованій діяльності, яка повинна охоплювати усі аспекти майбутньої професії працівника соціальної сфери: навчальній, виховній, волонтерській, науковій. Так, наприклад, напрямками наукових досліджень майбутнього ПСС є дослідження у сфері соціальних наук (теорія соціальної

роботи, соціальна педагогіка, соціологія тощо), міждисциплінарні дослідження (терапія, реабілітація, корекція), психолого-педагогічні дослідження (діагностика, психологічні засади, педагогічні умови), методичні дослідження (технології, форми та методи роботи) [2].

Опираючись на практичний досвід, можемо констатувати, що на формування особистісного, теоретичного та практичного компонентів професійної готовності майбутнього ПСС до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми впливають *внутрішні* (суб'єктивні характеристики особистості майбутнього фахівця; його адаптованість до навчального процесу та специфіки майбутньої професії; соціально-професійна активність; потреба в реалізації свого потенціалу) та *зовнішні чинники* (соціально-економічні умови, що виступають як об'єктивні обставини процесу професійного становлення; організація навчальної діяльності; провідна навчально-професійна та професійна діяльність) [44, с. 50].

Професійна готовність майбутнього ПСС тісно пов'язана з його професійною компетентністю. На основі аналізу наукової літератури приходимо до висновку, що **професійна компетентність** – це спроможність працівника кваліфіковано виконувати професійну діяльність, професійні завдання і обов'язки. Вважаємо, що професійна компетентність об'єднує знання, переконання, цінності, вміння, навички, досвід людини, готовність та здатність реалізувати коло повноважень, що визначають її відповідальність у виконанні поставлених завдань.

Враховуючи Стандарти вищої освіти (першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти, галузі знань 23 Соціальна робота, спеціальності 231 Соціальна робота) та результати практичної діяльності вважаємо, що для роботи в альтернативних формах опіки ПСС повинен також знати: законодавство України з питань соціальної політики, соціальної роботи, соціальних та реабілітаційних послуг, соціального захисту і допомоги; основи сімейного, трудового, житлового законодавства України; нормативні, методичні та інші розпорядчі документи та матеріали, які регламентують організацію надання соціальних послуг; нормативно-правові акти, що регулюють охорону материнства та дитинства, права дітей;

психологію; форми та методи виховання дітей та підлітків; основи кримінального та цивільного права; норми, порядок та організацію юридичної допомоги, піклування, опікування, надання та позбавлення батьківських прав; сімейного виховання та культури людських відносин; передовий досвід соціальної роботи, надання соціальних та реабілітаційних послуг; норми охорони праці та вимоги до безпечного ведення робіт у різних соціальних обставинах; систему державних закладів (організацій освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, громадських організацій) з надання допомоги сім'ям, дітям та молоді; діловодство; державну мову (відповідні регіональні мови або мови національних меншин).

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО РОБОТИ В АЛЬТЕРНАТИВНИХ ФОРМАХ ДЕРЖАВНОЇ ОПІКИ НАД ДІТЬМИ

2.1. Педагогічні умови підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки.

У сучасних умовах реформування системи освіти України особливої актуальності набула проблема якісної професійної підготовки фахівців у цілому і ПСС зокрема. Розв'язання означеної проблеми полягає у відродженні українським суспільством національної ідеї, відкритості зарубіжному досвіду, утіленні перспективних технологій розвитку, навчання, викладання у ЗВО. У цьому процесі особливої актуальності та визначального значення набувають технології та техніки, форми, методики й методи, прийоми і засоби навчання та викладання.

Як зазначається у Законі України «Про вищу освіту», освіта – це цілеспрямований процес і одночасно результат оволодіння учнями системою наукових знань, пізнавальних умінь і навичок, а також розвиток творчих здібностей, наукового світогляду, моральних та інших якостей. Система освіти – це сукупність навчально-виховних і культурно-освітніх закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти, які згідно з Конституцією та іншими законами України здійснюють освіту і виховання громадян [4].

Реформування вищої освіти в Україні передбачає: створення гнучких систем навчання, які забезпечують високу якість освітньої та професійної підготовки майбутніх фахівців; реалізацію їх потенційних можливостей і здібностей; кооперацію освіти, навчальних закладів й роботодавців; стандартизацію як освітньої діяльності ЗВО, так і професійної діяльності. До сучасної професійної освіти висуваються досить високі вимоги: необхідність підготовки фахівців до діяльності в динамічному і мінливому середовищі, де постійно виникають нестандартні завдання, вирішення яких передбачає

наявність умінь і навичок будувати та аналізувати ситуації [18].

Вивчення системи професійної підготовки ПСС у ЗВО дає підстави визначити деякі її особливості. Зокрема, сьогодні підготовкою майбутніх ПСС в системі вищої освіти на всіх освітніх рівнях займаються близько 70 університетів України. Тепер кожен ЗВО, який здійснює підготовку ПСС, має можливість в рамках спеціальності 231 Соціальна робота впроваджувати ще й різні освітні програми. Освітня програма – це «система освітніх компонентів на відповідному рівні вищої освіти в межах спеціальності, що визначає вимоги до рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за цією програмою, перелік навчальних дисциплін і логічну послідовність їх вивчення, кількість кредитів ЄКТС, необхідних для виконання цієї програми, а також очікувані результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач відповідного ступеня вищої освіти». Враховуючи освітні традиції з організації підготовки ПСС, у більшості ЗВО підготовка бакалаврів та магістрів спеціальності 231 Соціальна робота здійснюється за двома освітніми програмами: «Соціальний працівник» та «Соціальний педагог», що дає випускникам право працювати з різними формами виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування – як сімейних, так і інституційних.

У результаті аналізу ряду теоретичних досліджень нами виокремлено такі загальні (гуманітаризації, демократизації, самоорганізації навчальної діяльності, співробітництва, відкритості, різноманітності професійних освітніх систем, регіоналізації, рівних можливостей та принцип суспільно-державного управління) і специфічні (людиноцентризму, раціонального використання ресурсів, виважених рішень, індивідуальної та соціальної значущості) принципи професійної підготовки майбутніх ПСС до роботи в альтернативних формах державної опіки.

Спираючись на ідеї дослідників процесу професійної підготовки фахівців, вважаємо, що процес реформування сучасної освіти України спричиняє необхідність системного дослідження умов, в яких відбувається означений процес, які визначають його перебіг та виступають у якості обов'язкового чинника організації сучасного навчання, самонавчання й

адаптації особистості до життя.

Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх ППС до роботи в альтернативних формах опіки розглядаємо як сукупність зовнішніх і внутрішніх обставин, упровадження яких забезпечить ефективне навчання студентів, формування у них умінь і навичок, а також розвиток якостей, необхідних для повноцінного виконання відповідних професійних обов'язків. Реалізація педагогічних умов це планомірна робота з уточнення закономірностей навчального процесу, яка забезпечує можливість перевірки результатів науково-педагогічного дослідження.

Ураховуючи специфіку соціальної (соціально-педагогічної) роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми, педагогічними умовами професійної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до означеного виду діяльності нами обрано:

1) *формування позитивної мотивації студентів до опанування професійно значимих знань, умінь і навичок за обраним фахом.* Мотивація студентів, як зазначають вчені Б. Грабовська і О. Киричук, не є однорідною і залежить від багатьох чинників: індивідуальних особливостей студентів, характеру найближчої референтної групи, рівня розвитку студентського колективу [59, с.12]. З іншого боку, мотивація завжди є відображенням поглядів, ціннісних орієнтацій, установок того соціального прошарку, представником якого є людина. Тому можна стверджувати, що умовою та джерелом пізнавальної, наукової, суспільної активності студентів є складна структура мотивів [59, с. 12]. Протягом останніх десятиліть явище мотивації до навчання досліджувалося неодноразово. На думку вчених, загальними мотивами студентів до навчання є пізнавальні та професійні, а також прагматичні мотиви, що опосередковано стосуються змісту та процесу навчальної діяльності, причому останні вважалися характерними для студентів, що погано вчаться.

Педагоги-практики пропонують чимало способів оптимізації ситуації, що склалася. Так, по-перше, рекомендовано застосування активних методів навчання (рольова гра, метод круглого столу, метод мозкового штурму, лекція-діалог, дискусія та інші). Такі методи сприяють підвищенню бажання

вивчати предмет, мотивують студента до подальшого оволодіння навичками та вміннями, що будуть необхідні йому в майбутній професії. По-друге, вчені вважають, що проблема мотивації, зокрема її виникнення та відсутність, насамперед потребує суто психологічних шляхів вирішення [23, с. 314]. Окрім того, важливим моментом у формуванні мотивації студентів є використання підходів, запропонованих самими викладачами. Наприклад, у випадку формування бажання у студента самостійно щось пізнавати, відкривати для себе, перед педагогом стоїть фундаментальна задача допомогти студенту повірити у власні сили, які стануть запорукою подальших успіхів. Як показує практика, виконання такої задачі – складний процес, до здійснення якого кожен викладач підходить креативно, опираючись на власний досвід, часто використовуючи авторські технології й методики [61, с. 87].

Перша педагогічна умова професійної підготовки майбутніх ПСС – *формування позитивної мотивації студентів до опанування професійно значимих знань, умінь і навичок за обраним фахом* – була реалізована шляхом формування у студентів: ціннісних орієнтацій, моральних норм і професійних інтересів; прагнення до виявлення власних інтелектуальних і практичних можливостей; активності, самостійності та ініціативності під час вирішення професійно зорієнтованих завдань. Задля цього нами проведено бесіди, диспути, круглі столи на теми, пов'язані з різними аспектами майбутньої професійної діяльності. Студенти залучалися до написання творчих робіт практичного спрямування, опановували методики рефлексивного аналізу власних досягнень, а також вчилися планувати і реалізовувати процес власного професійного саморозвитку. Важливу роль у формуванні позитивної мотивації до опанування обраним фахом відіграли зустрічі майбутніх ПСС з висококваліфікованими працівниками соціальних служб та інтернатних закладів, прийомними батьками (опікунами, усиновителями, патронатними вихователями), вихованцями інтернатних закладів і бесіди з випускниками закладів вищої освіти, спрямовані на забезпечення кращого усвідомлення значущості та змісту обраної ними професії [33, с. 94; 59, с. 12];

2) *професійну спрямованість навчального процесу*. Важливим чинником, який сприяє формуванню вміння застосовувати набуті теоретичні знання у практичній діяльності, а відтак, сприяє набуттю студентами професійної компетентності, є професійна спрямованість навчання – складний динамічний процес, у якому взаємодіють мета, зміст і методи навчання та який опирається на концепцію особистісного підходу, на розвиток пізнавальної активності студентів, пов'язаної з інтересом до майбутньої професії [6, с. 42].

На підставі аналізу ряду наукових досліджень, у яких акцентується увага на важливих функціях професійної спрямованості в педагогічному процесі, можемо стверджувати, що основною функцією його професійної спрямованості є регулятивна функція, що полягає у регулюванні процесу навчання: забезпеченні інтеграції загальної і професійної освіти; співвідношенні фундаментальної та профілюючої компонент; відборі змісту, обсягу і логіки викладу матеріалу; виборі технологій, форм, методів, прийомів і засобів навчання; створенні умов для якісної професійної підготовки. Професійна спрямованість виявляється у вигляді регулятивної норми, що адаптує навчальний матеріал до конкретних навчальних цілей. Крім того, професійна спрямованість виконує ще такі функції, як: загального стимулюючого впливу на навчальну діяльність; важливої внутрішньої умови розвитку особистості; позитивного впливу на якість знань, умінь та навичок студентів, їх дієвість, міцність і стійкість; регуляції перебігу розумових процесів і сприяння інтелектуальному розвитку особистості; спонукання до самостійної пошукової й творчої діяльності [38, с. 88].

Забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних стандартів є одним з найважливіших стратегічних завдань на сьогоднішньому етапі модернізації вищої освіти України. Розв'язання цього завдання можливе за умови удосконалення існуючих педагогічних методик та впровадження інноваційних технологій навчання. Оскільки, порівняно із зарубіжними програмами підготовки майбутніх соціальних працівників (США, Велика Британія, Франція) українські освітні програми все ж не є практико орієнтованими (обсяг навчального часу, відведений навчальними

планами на практику найчастіше складає 10%, що не є достатнім для формування необхідних компетентностей), вважаємо за необхідне збільшення часу, відведеного для практичної підготовки майбутніх ПСС. Окрім того, навчально-методичне забезпечення навчальних дисциплін повинне передбачати використання різноманітних активних форм й методів навчання, спрямованих на формування у студентів практичних умінь і навичок. Саме тому для оптимізації процесу професійної підготовки майбутніх ПСС нами було запропоновано також використання активних імітаційних (проекування діяльності, моделювання ситуацій, рольові й ділові ігри, тренінг, кейс-метод, інтелект-карти, скрайбінг, сторітелінг, стажування з виконанням посадових обов'язків) та неімітаційних (проблемна лекція, практичне заняття, семінар-дискусія, аналіз конкретних ситуацій, педагогічні ігрові вправи) методів навчання. У результаті реалізації другої умови у більшості студентів нами виявлено достатній та високий рівні сформованості загальних і фахових компетентностей, передбачених освітньою програмою спеціальності [81, с. 68];

3) науково-методичне забезпечення освітніх компонентів. Згідно Закону України «Про вищу освіту», *освітній процес* у ЗВО України – це структурована система організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на реалізацію змісту освіти певного освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня) відповідно до вимог стандартів освітньої діяльності та стандартів вищої освіти» [4]. Як зазначено в Законі, освітній процес базується на принципах науковості, гуманізму, демократичності, безперервності та ступеневості освіти, орієнтуючись на формування освіченої, гармонійно розвинутої особистості, здатної до постійного оновлення знань, професійної мобільності та прискореної адаптації в умовах перехідного періоду реформування економіки сільського і лісового господарства [14].

Таким чином, педагогічні умови підготовки майбутніх ПСС до роботи в альтернативних формах опіки сприяють розвитку особистості майбутнього ПСС, формують певну його позицію (активну чи пасивну) до навчання та орієнтують на взаємодію і співпрацю з означеними категоріями дітей та

сім'ї. Такі умови мають функціонувати у відповідній сукупності й системності для вдосконалення і покращення активного педагогічного процесу, щоб майбутній ПСС був мобільним, приймав конкретні рішення з успішним конкретним результатом у роботі, постійно вдосконалював свій професійний рівень. Аналіз визначених і схарактеризованих нами педагогічних умов – формування позитивної мотивації студентів до опанування професійно значимих знань, умінь і навичок за обраним фахом; професійної спрямованості навчального процесу та навчально-методичного забезпечення освітніх компонентів – дозволяє дійти висновку щодо їхніх взаємообумовленості, взаємозв'язку, а, отже, необхідності комплексної реалізації.

2.2. Зміст, форми і методи підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в різних формах сімейного виховання.

Загальновідомо, що професійна діяльність ПСС відрізняється потребою швидкого реагування на зміну соціальних умов життя, розумінням особливостей роботи з різними за віком, соціальним статусом та специфікою соціалізації категоріями клієнтів, потребою високого рівня розвитку організаційних і комунікативних умінь і навичок. Професії соціального працівника/соціального педагога вимагають глибоких міждисциплінарних знань у галузях загальної педагогіки, соціології, правознавства, психології, економіки, андрагогіки; сформованості системи етичних засад професійної діяльності; забезпеченості практичними навичками організації та надання соціальних послуг. Особливо це стосується їх роботи з різними сімейними формами виховання дітей-сиріт (біологічних і соціальних) [15, с. 12]. Майбутній ПСС, який працюватиме з дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також з різними формами сімейного виховання має володіти знаннями з психології, соціології, політології, медицини, менеджменту, юриспруденції та інших дисциплін, що доводить мультидисциплінарність професій ПСС [88, с. 73; 26, с. 41].

Саме враховуючи потреби ПСС, які супроводжують його у процесі

виконання професійних обов'язків, функцій і ролей, схарактеризуємо зміст, форми та методи професійної підготовки майбутнього фахівця у цілому та до роботи з сімейними формами виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування зокрема.

До основних знань, необхідних ПСС для майбутньої ефективної професійної діяльності в альтернативних формах державної опіки, відносимо: знання про розвиток людини та її поведінку; психологію надання та отримання допомоги; способи комунікації людей, вербальної і невербальної поведінки; групові процеси і взаємовплив групи та індивіда; значення соціокультурних факторів та їх вплив на індивіда, групу, громаду: духовні цінності, закони; психологію міжособистісних та міжгрупових відносин; громаду, процеси, що відбуваються у ній, способи розвитку та зміни, її соціальні служби і ресурси; соціальні служби: структуру, організацію, методи роботи; себе як особистість і ті відносини, які можуть впливати на професійну діяльність [10, с. 180].

Вважаємо, що формування професійної готовності студента-майбутнього ПСС відбувається під час вивчення усіх дисциплін, проте аналіз їх робочих програм дозволяє стверджувати, щодо робіт в альтернативних формах опіки найбільш наближені такі дисципліни, як: «Соціальна педагогіка», «Теорія соціальної роботи», «Соціальний супровід», «Соціальна реабілітація», «Соціальна реабілітація сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах», «Технології соціальної роботи» тощо. У процесі вивчення означених дисциплін студент оволодіває знаннями, що створюють у нього образ професії, який включає в себе: цілі та завдання соціальної/соціально-педагогічної роботи з означеними категоріями дітей та сімей; знання, уміння й навички, необхідні ПСС для ефективного виконання професійних обов'язків, ролей та функцій; морально-етичні норми та цінності практичної соціальної/соціально-педагогічної роботи з означеними категоріями дітей та сімей роботи; особистісні якості, якими має володіти фахівець; форми і методи та технології патронажної роботи з людьми похилого віку, соціальних установ тощо [81, с. 67]. Вважаємо, що зміст процесу підготовки майбутніх ПСС до роботи з різними сімейними формами

влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, спрямований, насамперед, на оволодіння студентами ґрунтовними знаннями з означених навчальних дисциплін. Практичний досвід професійної діяльності саме в альтернативних формах державної опіки студенти набувають у процесі проходження професійно-орієнтованої практики у територіальних центрах соціального обслуговування (надання соціальних послуг) іЦСССДМ.

Для того, щоб конкретніше описати механізм підготовки майбутніх ПСС до роботи в різних формах сімейного виховання, схарактеризуємо форми і методи цієї підготовки.

Форми організації освітнього (навчального) процесу визначаються залежно від цілей і змісту навчання у порядку, встановленому закладом вищої освіти. Законом України «Про вищу освіту» (ст. 50) освітній (навчальний) процес в ЗВО здійснюється за такими формами: очна (денна); заочна (дистанційна); екстернат; дуальна освіта. Процес навчання майбутніх ПСС у вищій школі реалізується в межах багатоманітної цілісної системи організаційних форм і методів навчання. Вибір форм навчання передбачається затвердженням навчальним планом. Для детальної характеристики процесу підготовки майбутніх ПСС до роботи з різними формами альтернативного догляду розглянемо форми (види) навчання (навчальних занять). *Форма (вид) навчання(навчального заняття)* – це спосіб організації, побудови й проведення навчальних занять, у яких реалізуються зміст навчальної роботи, дидактичні завдання і методи навчання.

Залежно від мети розрізняють наступні форми (види) навчання:

- форми (види) навчання (лекції, практичні, семінарські, лабораторні, лабораторно-практичні заняття; самостійна робота студентів; експедиції, екскурсії, навчальні конференції; консультації; індивідуальні заняття; навчальна виробнича (педагогічна) практика; курсові, випускні (бакалаврські, магістерські) роботи (проекти));

- форми контролю, оцінювання та обліку знань, умінь і навичок студентів (модульний контроль, колоквиуми, заліки, іспити, захист курсових, випускних (бакалаврських і магістерських) робіт (проектів));

– форми організації науково-дослідної роботи студентів (науково-дослідні гуртки, проблемні групи, об'єднання, наукові школи, студентські наукові товариства);

– форми практичної діяльності (специфічні для конкретної професії, наприклад, волонтерство).

Важливу роль у процесі професійної підготовки майбутніх ПСС до роботи з різними формами сімейного виховання відіграють методи навчання– упорядковані способи взаємопов'язаної роботи викладача і студентів, спрямовані на розв'язання навчальних завдань і досягнення кінцевої мети навчання. Вибір методів та засобів навчання передбачається вільний, в межах затверджених навчальних програм. Визначаємо *методи навчання(професійної підготовки майбутніх ПСС до роботи з різними формами сімейного виховання)* як систему способів, прийомів, засобів, послідовних дій викладача і студентів на заняттях, спрямовану на досягнення навчальних, дидактичних та виховних цілей і завдань, тобто оволодіння знаннями, уміннями, навичками і досвідом виховання). Що стосується багатоміття методів професійної підготовки майбутніх ПСС до роботи з різними формами альтернативного догляду, то ми спробували їх класифікувати наступним чином.

У дидактиці розрізняють *загальні* і *спеціальні* методи навчання. Загальні методи (розповідь, лекція, ілюстрація, бесіда) застосовують при вивченні різних дисциплін. Спеціальні методи залежать від специфіки вивчення дисципліни. Як правило, це методи різноманітних досліджень пошукового змісту. Залежно від джерел одержання знань методи навчання поділяються на *словесні* (або інформаційні – розділяють на монологічні (пояснення, лекція, інструктаж) та діалогові (бесіда, семінар, диспут, дискусія)), *наочні* (включають ілюстрацію (плакат, діапозитив); демонстрацію (відеофільм, мультимедійний файл); спостереження (технологія, операція)) і *практичні* (самостійна робота, моделювання, виконання розрахункових завдань). Залежно від способу застосування методи навчання поділяють на: *проблемно-пошукові* (дійові (рішення задач, побудова графіків); евристичні (бесіда, обговорення, дискусія); пошуковий (курсова

робота); дослідницькі (наукова праця, виконання ІНДЗ); методи проблемного викладу навчального матеріалу); логічні методи (індуктивний (від часткового до загального); дедуктивний (від загального до часткового); аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, абстрагування)); *методи формування інтересу до навчання*(методи інтелектуальної колективної діяльності (обговорення, дискусії, конкурси, метод «мозкового штурму») й імітаційні методи (імітаційні вправи, аналіз виробничих ситуацій, метод тренажу та ін.)).

Серед імітаційних методів особливу групу становлять *колективні імітаційні методи* (розподіл ролей, ігрове проектування, ділові ігри). Метод розподілу ролей дає можливість майбутньому ПСС набути професійних навичок й умінь. Він найбільш ефективний при вирішенні проблем, не зорієнтованих на який-небудь один критерій. Ігрове проектування – це об'єднання аналізу конкретної ситуації з розподілом ролей. Залежно від поставлених цілей і завдань, місця й умов проведення навчального процесу імітаційні методи можна класифікувати на *операційно-рольові і навчальні (ділові)*. Операційно-рольова гра – це форма створення предметного і соціального середовища професійної діяльності, моделювання систем відносин, характеристик для визначеного виду роботи. За допомогою навчальних (ділових) ігор можна змоделювати адекватні умови для формування навичок фахівця. При цьому навчання має колективний характер. Під час ділових ігор студенту пропонується виконувати дії, що є основою його професійної діяльності. Відмінність полягає в тому, що результати прийнятих ним рішень відбиваються на моделі, а не в реальній ситуації. Це дає можливість не боятися негативних результатів прийнятих рішень, кілька разів повторювати визначені дії для закріплення навичок їх виконання. Ділові ігри, у свою чергу, поділяються на: *проблемно-орієнтовані (методологічні) ігри* (визначають складні проблеми і шляхи їх вирішення в різних сферах; потребують більше часу і можуть бути рекомендовані як методи підвищення кваліфікації); *атестаційні ділові ігри* (використовують при атестації кадрів, для визначення їх компетентності, оскільки у ході такої гри керівник визначає помилки контрольних гравців і пропонує способи удосконалення фахових здібностей); *навчальні рольові ігри* (розвивають

аналітичні здібності, сприяють прийняттю правильних рішень у різних соціально-психологічних і виробничих ситуаціях – як правило, їх використовують для зменшення періоду адаптації молодих фахівців, закріплення в них відповідних навичок і умінь); *навчальні педагогічні ігри* (використовуються для вибору оптимальних рішень, методів і прийомів діяльності в реальних умовах, що дозволяє проводити у формі таких ігор самостійну роботу студентів, практичні і семінарські заняття, на яких можна виносити матеріал довільного змісту, уже викладений у лекційному курсі, але який потребує повторення, деталізації і творчого осмислення).

Усі означені форми і методи професійної підготовки майбутніх ПСС розширюють світогляд студентів, виховують інтерес до своєї професійної діяльності, тактовність, делікатність, відповідальність, організованість, комунікабельність, тобто, продовжують педагогічний процес, поглиблюють його, розширюють їхнє «соціально-практичне поле» [5, с.67-69].

2.3.Програма професійної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки.

Метою дослідження було вивчення і оцінка впливу Програми професійної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних закладах опіки над дітьми на ефективність їх професійної підготовки. Відтак, ми прагнули організувати педагогічне дослідження таким чином, щоб: утілити в життя цілеспрямований педагогічний вплив на формування професійної готовності майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних закладах опіки над дітьми; перевірити потенціал теоретично обґрунтованих педагогічних умов (формування позитивної мотивації студентів до опанування професійно значимих знань, умінь і навичок за обраним фахом; професійну спрямованість навчального процесу та відповідне змістово-технологічне забезпечення освітніх компонентів) професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної (соціально-педагогічної) роботи; з'ясувати ефективність авторської програми професійної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в

альтернативних закладах опіки над дітьми; розробити і апробувати змістово-технологічне забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до означеного виду діяльності.

Зазначимо, що використані у дослідженні методики (наприклад, «Вивчення мотивації навчання у виші» (Т.І. Ільїна); «Мотивація професійної діяльності» методика К.Замфір в модифікації А.Реана) застосовуються в науковій педагогічній практиці, всебічно обґрунтовані і мають високий ступінь довіри.

Метою формувальної частини експерименту стало формування у майбутніх ПСС належного рівня професійної готовності до роботи в альтернативних закладах опіки над дітьми.

Організуючи формувальний етап експериментального дослідження, ми прийшли до усвідомлення того факту, що його успішність безпосередньо залежить від визначення цілей і постановки задач дослідження та пошуку найбільш ефективних шляхів їх розв'язання. Приступаючи до організації педагогічного експерименту ми прагнули досягнути об'єктивності дослідження, тому використовували емпіричні методи, які спрямовані на вивчення усіх критеріїв сформованості професійної готовності під час навчальних занять із дисциплін «Соціальна педагогіка», «Теорія соціальної роботи», «Соціальний супровід», «Соціальна реабілітація», «Соціальна реабілітація сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах», «Технології соціальної роботи», професійно-орієнтованої практики. У ході експериментального дослідження ми проводили: бесіди, опитування, інтерв'ювання, діагностичне тестування, спостереження поточних змін, комплексні педагогічні зрізи на початку та у кінці проведення експерименту, що безпосередньо поєднувалися з кількісною оцінкою та методами математичної обробки отриманих результатів.

Основою для розробки змістово-технологічного забезпечення стали педагогічні умови (підрозділ 2.1.). Необхідність розробки зумовлена такими чинниками, виявленими за результатами констатувального етапу експерименту, як:

- недостатній рівень готовності майбутніх ПСС до роботи в

альтернативних формах державної опіки над дітьми;

– слабка обізнаність майбутніх ПССз теоретичними і практичними аспектами роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми.

У процесі дослідження ми прагнули організувати лекційні, семінарські та практичні заняття в ЕГ таким чином, щоб максимально повно впровадити усі виокремлені педагогічні умови. Під час дослідження було прийнято рішення про те, що найоптимальнішим способом їх системного та комплексного впровадження є поступове систематичне взаємодоповнююче вивчення тем, спрямованих на формування професійної готовності майбутніх ПСС до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми. Студенти вивчали відповідні теми на заняттях з дисциплін «Соціальна педагогіка», «Теорія соціальної роботи», «Соціальний супровід», «Соціальна реабілітація», «Соціальна реабілітація сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах», «Технології соціальної роботи», поглиблювали знання, формували уміння і навички у процесі професійно-орієнтованої практики, мали змогу проводити наукові дослідження з окреслених тем курсових, дипломних і магістерських робіт.

Теми занять, введені до Програм навчальних дисциплін, завдання професійно-орієнтованої практики розроблені таким чином, щоб викладачі, задіяні у експерименті змогли незалежно використовувати найбільш оптимальні та доцільні засоби.

Наш власний педагогічний досвід засвідчує, що такий підхід є доволі практичним, адже викладачі отримують готові навчально-методичні матеріали для занять і можуть використовувати будь-які вправи, ігри, практичні завдання, педагогічні ситуації, професійно зорієнтовані вправи, практичні професійні ситуації, ділові ігри як частину свого лекційного, семінарського чи практичного заняття. Розробляючи тематику до навчальних програм та авторські програми ми поставили таку мету: максимально розширити та поглибити знання студентів, розвивати усі види умінь та навичок майбутніх соціальних працівників, які вони зможуть використати у процесі соціального супроводу сімей, в яких перебувають діти під опікою; сформувати у випадку відсутності, або підвищити рівень професійної

готовності студентів; сприяти мотивації навчальної діяльності, вдосконалити теоретичні знання, практичні уміння та навички.

На усіх етапах підготовки майбутніх ПСС нами було зосереджено увагу на застосуванні системного та особистісного підходів та розвитку мотивації підготовки до майбутньої професії. Вплив на розвиток особистісного, знаннєвого і діяльнісного компонентів професійної готовності у майбутніх фахівців передбачав формування інтересу й позитивного ставлення до роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми, а особистісний підхід забезпечував потребу в інтелектуальній взаємодії та готовність допомагати один одному. З цією метою студенти залучались до спільних пошуків вирішення проблемних питань; на заняттях створювались ситуації успіху й емоційної підтримки; впроваджувались інноваційні освітні технології.

Основу інноваційних освітніх технологій, які застосовувались нами в навчальному процесі, становлять професійні інтереси майбутніх фахівців, облік індивідуальних, особистісних особливостей студентів. Тому під час підготовки майбутніх ПСС застосування інноваційних форм і методів навчання ми органічно поєднували з прагматичним розумінням цілей і завдань підготовки кадрів.

У сучасній психолого-педагогічній літературі зазначається, що інноваційні методи знаходять відбиток у багатьох технологіях навчання, спрямованих на розвиток і вдосконалення навчально-виховного процесу та підготовку фахівців до професійної діяльності в різних сферах життя сучасного суспільства. Вони створюють умови для формування та закріплення професійних знань, умінь і навичок у студентів, сприяють розвитку професійних якостей майбутнього фахівця [28, с. 16].

Аналізуючи лекцію як вид навчального заняття, слід звернути увагу на те, що у вітчизняних ЗВО, які готують майбутніх ПСС, спостерігаємо використання вже не тільки класичних лекцій, а й лекцій-дискусій, проблемних лекцій, лекцій-візуалізацій, лекцій із запланованими помилками та ін. Використання викладачами інноваційних, інтерактивних методів у процесі навчання сприяє подоланню стереотипів у викладанні різних

дисциплін, виробленню нових підходів до професійних ситуацій, розвитку творчих, креативних здібностей студентів. Саме студент повинен бути центральною фігурою, що знаходиться у центрі навчального процесу; викладання дисципліни повинно ґрунтуватися на повазі до його думки, на спонуканні до активності, на заохоченні до творчості. Такими технологіями навчання є інтерактивні методи, саме вони дозволяють вирішувати вищезазначені проблеми.

Основу сучасних інноваційних моделей навчання, згідно з Baharun N., Porter A., становлять: електронне навчання (e-learning); мобільне (m-learning); всепроникаюче (u-learning); перевернуте (flipped learning); змішане навчання (blended-learning). Саме ці методики дозволяють використовувати інтерактивні та комп'ютерні технології навчання. Проаналізувавши різні моделі навчання, ми погоджуємося з думкою вчених, що найвищу ефективність може забезпечити змішана (очно/заочна) модель навчання оскільки передбачає поєднання різних видів освіти, є оптимальною для ефективної передачі знань і сприяє підвищенню якості підготовки майбутніх фахівців, розвитку їх самостійної творчої діяльності, стимулює самостійність студента, одержання ним додаткових знань та їх закріплення. Все це дає можливість підготувати конкурентоспроможні на ринку праці висококваліфіковані кадри[25].

Саме тому в ЕГ нами було здійснено перехід від інформаційно-пояснювального навчання до інтерактивного (із застосуванням у навчальному процесі нових комп'ютерних і різних інформаційних технологій, електронних підручників, відеоматеріалів, які забезпечують вільну пошукову діяльність, а також передбачає розвиток і особистісну орієнтацію).

Відзначимо ефективність різних інтерактивних методів навчання, таких як: проблемна та ігрова технології, технології колективної і групової діяльності, імітаційні методи активного навчання, методи аналізу конкретних ситуацій, метод проектів, навчання у співпраці, креативне навчання, інтерактивна освітня проектна діяльність, лекція-прес-конференція, лекція-бесіда, лекція-візуалізація, лекція-диспут тощо.

Окрім вищезазначених видів навчальних занять, в усіх ЗВО, які були долучені до експериментального дослідження, впроваджуються нові активні методи підготовки майбутніх ПСС. Зокрема, використовуються тренінги та ділові ігри, практико-орієнтованих семінари, дискусії, зустрічі з фахівцями, презентації наукових проєктів, конкурси, ігротеки, тематичні дні, консультивання, фестивалі, благодійні акції, тематичні тижні, а в якості індивідуальних завдань студентам пропонуються: створення соціальної реклами, соціальних проєктів; розробка програм роботи з різними групами клієнтів; підготовка презентацій, викладення підготовленого матеріалу студентом, а також шляхом дискусій, диспутів, круглих столів чи діалогу з викладачем та колегами. Такі форми занять вважаємо корисними для майбутніх фахівців, які працюватимуть з дітьми-сиротами (біологічними і соціальними), сімейними формами їх виховання, оскільки грамотне мовлення є однією з умов успішної професійної діяльності та взаємодії ПСС з клієнтом. Як приклад, пропонуємо форму навчання «соціальне проєктування» з урахуванням відповідної класифікації соціальних проєктів. Так, за критерієм виду соціальних проблем, які характерні для роботи ПСС з сімейними формами виховання дітей сиріт (біологічних і соціальних), майбутнім фахівцям можна запропонувати для виконання такі види проєктів:

соціальні проєкти (програми) – узагальнене спрямування на розв'язання низки соціальних проблем та завдань або орієнтація на розв'язання специфічних проблем конкретної сім'ї, в якій перебувають діти-сироти/діти, позбавлені батьківського піклування;

соціально-педагогічні (соціально-психологічні) проєкти – спрямовані на усунення педагогічної занедбаності, важковиховуваності, соціально-психологічної дезадаптації дитини, яка перебуває під опікою, та забезпечення вдосконалення духовного потенціалу особистості (дитини, опікунів, патронатних вихователів, усиновителів тощо); реалізація проєктних рішень здійснюється в організаційних та неорганізаційних формах самодіяльності, творчості, мистецтва;

освітні та профорієнтаційні проєкти (програми) – додаткове або компенсаційне спрямування на формування особистості, яка прагне до максимальної реалізації інтелектуальних, емоційних та творчих можливостей

у різних видах діяльності;

соціально-реабілітаційні проекти (програми) – спрямовані на діагностику і корекцію соціальних та психологічних проблем сімейної форми виховання у цілому та кожного члена новоствореної сім'ї зокрема;

професійно-адаптаційні проекти (програми) – спрямовані на створення умов повного самовираження особистості, реалізації творчого потенціалу дитини-сироти (усіх членів новоствореної сім'ї) у різних видах діяльності;

професійно-компенсаційні проекти (програми) – спрямовані заміщення засобів розв'язання проблем, що пов'язано з відсутністю умов самореалізації особистості дитини (усіх членів новоствореної сім'ї)[48].

На наш погляд, виявлення специфічності застосування проектів щодо організації практичної діяльності майбутніх ПСС має велике значення для вдосконалення їхньої професійної підготовки до роботи з організації та підтримки форм альтернативного догляду.

Вважаємо слушною позицію В. Андрієць стосовно того, що однією з визначальних умов ефективної діяльності ПСС є готовність працювати у команді. Виробленню у студентів відповідних умінь сприяє використання таких форм інтерактивного навчання, як: групова дискусія, робота з випадком, груповий проект, тренінг, моделювання ситуацій, полеміка, ігрові технології тощо[1, с. 175].

Найбільш продуктивними із названих вважаємо рольові та ділові ігри, які задовольняють пізнавальні і професійні інтереси студентів, служать засобом емоційного зацікавлення, мотивації навчальної, пізнавально-комунікативної діяльності. Рольові ігри при цьому ґрунтуються на імітуванні, відтворенні проблемно-комунікативних професійних ситуацій, що спонукають до інтелектуальної активності і професійної діяльності, привчають до відповідальності за свої дії. Що стосується ділових ігор, то вони допомагають виробити у студентів цілісне уявлення про майбутню професійну діяльність, набути комунікативного і соціального досвіду як основи співпраці суб'єктів соціальної роботи [17, с. 69].

Погоджуємось із В. Багрій, що завдяки іграм у майбутніх ПСС підвищуються пізнавальна і професійна мотивації. Для цього у процесі навчання слід використовувати: імітаційні вправи, які акцентують увагу на

професійних діяч; аналіз, розбір конкретних фахових ситуацій; «розігрування ролей» з метою формування професійно важливих умінь; повнозначну ділову гру, яка імітує певні аспекти діяльності у різних професійних сферах [9, с. 281].

Вважаємо за необхідне окремо виділити і таку форму навчання, як тренінг. Тренінг – це ефективна форма роботи студентів для засвоєння знань, інструмент для формування умінь і навичок шляхом спілкування в довірчій атмосфері і неформальній обстановці; пізнання себе і навколишнього світу, в тому числі глибше емоційне сприйняття своєї професійної приналежності [25, с. 164]. Зокрема, елементи тренінгу часто використовуються при вивченні навчальних дисциплін, спрямованих на підготовку майбутніх ПСС до роботи в альтернативних формах державної опіки (наприклад, «Соціальний супровід», «Соціальна реабілітація», «Технології соціальної роботи»). Розглянемо цю форму навчального заняття детальніше у зв'язку з його популярністю серед викладачів і студентів.

Перш за все, необхідно зауважити, що тренінг суттєво відрізняється від традиційних форм навчання. Традиційне навчання за своєю суттю є формою передачі інформації та засвоєння знань, воно орієнтоване здебільшого на правильну відповідь, відтворення навчального матеріалу. На відміну від традиційних, тренінгові форми навчання орієнтовані на запитання та пошук, вони повністю охоплюють весь потенціал студента: рівень та обсяг його соціальної, емоційної та інтелектуальної компетентності, самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії. Звичайно, традиційну форму передачі знань не можна витіснити з навчального процесу майбутніх фахівців, проте у світі швидких змін, стрімкої і безперервної заміни старих знань новими традиційна форма навчання має більш вузькі рамки застосування.

Щодо методики проведення тренінгу, ми пропонуємо здійснювати планування видів діяльності поетапно, розподіляючи їх за трьома структурними підрозділами: вступна, основна та заключна частини. Вступна частина складається зі знайомства та презентації членів групи; засвоєння принципів та правил роботи під час тренінгу; визначення мети та завдань; мотивації учасників; з'ясування очікуваних результатів членів групи. Основна частина включає самодіагностику та поглиблений самоаналіз;

з'ясування напрямів особистісного або групового розвитку; засвоєння соціально-педагогічних вмінь та їх автоматизацію. Заключна частина зводиться до підведення підсумків; рефлексії емоційного стану та почуттів; зняття напруги шляхом використання релаксаційних вправ; завершення заняття [88, с. 74].

Якщо говорити про основні завдання тренінгу як інтерактивного методу, то найбільш важливими серед них є такі: інформування та набуття учасниками тренінгу нових професійних навичок та умінь; опанування нових технологій; зменшення небажаних проявів поведінки, стилю неефективного спілкування; формування у студентів позитивного ставлення до життя та пошук ефективних шляхів розв'язання поставлених проблем[52, с. 23].

Переконані, що тренінг, як один із методів активного творчого навчання, повинен широко використовуватись у підготовці майбутніх ПСС, оскільки він сприяє більш ефективному розвитку професійних та особистісних якостей, необхідних фахівцеві. Як правило, тренінг має практичну спрямованість, ґрунтується на інтенсивному підході, виховує у майбутніх фахівців спрямованість на самопізнання, що, у свою чергу, сприяє формуванню готовності майбутніх ПСС до професійної діяльності.

Використання тренінгу передбачає дотримання ряду принципів, таких як: конфіденційність; активність кожного учасника; можливість отримати зворотній зв'язок, який має бути аргументованим, інформативним, персоніфікованим та образним; довірливе та відкрите спілкування; правило «стоп» як можливість припинити спілкування, якщо воно виявилось неефективним; правило «тут і тепер»; усвідомлення як ведучим, так і учасниками відповідальності за результативність навчального процесу [13, с. 49]. Слід зауважити, що завдяки тренінгу формуються навички та уміння, які є фундаментальними у професійній діяльності майбутнього ПСС. До таких можемо віднести: входження в контакт; орієнтація в проблемній ситуації партнера; вирівнювання емоційного напруження співрозмовника; аргументація та узгодження інтересів[12, с. 85].

Використовуючи тренінгові заняття під час формування професійних умінь і навичок у майбутніх фахівців, необхідно так організувати діяльність

студентів, щоб у кінцевому результаті досягти найважливішої мети: формування готовності майбутніх ПСС до професійної діяльності. Крім того, застосовуючи даний метод у навчальній практиці, ми розвиваємо у студентів такі якості, як: відкрите висловлювання почуттів; руйнування рольових стереотипів; сенсibilізацію навичок сприйняття; поглиблення почуття відповідальності; усвідомлення власних мотивів діяльності; адекватне сприймання себе та інших учасників тренінгу; активний контакт і співробітництво з іншими членами групи[96, с. 124]. Учасники соціально-психологічного тренінгу під час занять, оволодіваючи різними способами міжособистісної взаємодії, стають компетентнішими у сфері спілкування. Це особливо важливо сьогодні, оскільки відбулась значна інтенсифікація відносин у сфері спілкування. Подібне явище викликане подальшим розширенням і поглибленням спеціалізації практично у всіх галузях людської діяльності[96, с. 129].

Впевнені, що організація тренінгу в системі професійної освіти сприяє: розвитку у студентів дивергентного мислення, адже під час тренінгу учасник знаходиться під впливом різноманітних ідей, думка одного студента може стимулювати думку іншого; розвитку у майбутніх ПСС атракції, емпатії, педагогічної техніки, динамізму особистості; створенню ситуації успіху: коли самі студенти є ініціаторами ідей, з'являється прагнення вдосконалити їх якість, виявити «успішну ідею»: найбільш раціональну, оптимальну, оригінальну, доцільну в певній соціальній ситуації.

Погоджуємось із А. Гірник, що тренінг, як інтерактивний метод навчання, у кінцевому результаті повинен сформувати у майбутніх фахівців прагнення до засвоєння знань, до самостійного розв'язання соціально-педагогічної проблеми, тренування вмінь та формування власної позиції. Підсумовуючи вищесказане, можемо зробити висновок, що використання такого методу навчальної роботи, як тренінг, є досить ефективним при підготовці майбутніх ПСС до роботи як з дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, так і з сімейними формами утримання та виховання [52, с. 24].

Такі неklasичні види навчальних занять дозволяють подолати розрив

між теорією і практикою у вітчизняній системі професійної підготовки майбутніх ПСС до роботи з сімейними формами виховання, а також підвищити мотивацію навчальної та викладацької діяльності, відповідно, студентів й викладачів. Їх впровадження в освітній процес дозволить підвищити конкурентоздатність ЗВО як цікавий, нетрадиційний спосіб організації навчання.

Ефективними методами для формування ключових професійних компетенцій майбутніх ПСС є застосування і підготовка публічних виступів, дискусійне обговорення професійно важливих проблем, навчання у співпраці, створення проблемних ситуацій, підготовка професійно спрямованих відеофільмів і презентацій тощо [9, с. 20]. Досить дієвим методом стало використання ділових ігор, де переважала продуктивно-перетворювальна діяльність студентів. Зокрема, для навчальних ігор, які ми використовували в освітньому процесі, характерними були багатоваріантність і альтернативність рішень, з яких потрібно зробити вибір найбільш раціонального, що і є одним з основних завдань успішного менеджера чи маркетолога. Ділові ігри в навчальних цілях отримали поширення і застосовувалися нами в основному на старших курсах під час вивчення спеціальних дисциплін, особливо тих, які пов'язані з практичною діяльністю – «Соціальний супровід», «Соціальна реабілітація», «Технології соціальної роботи». Хочемо відзначити і інтерактивну освітню проектну діяльність, що виявила себе як ефективний метод організації навчального процесу, спрямована на індивідуальний розвиток пізнавальних інтересів і творчих здібностей студентів. Цей метод передбачав оволодіння технологією презентації різних творчих робіт (звітів, оглядів, рефератів, доповідей на професійно орієнтовані теми). Сенс і мета застосування нами в роботі з ЕГ педагогічних інновацій полягали у здійсненні нового бачення методології навчання, залученні нових методів, технологій, мультимедійних засобів навчання в інтересах розвитку особистості майбутнього фахівця.

Метод проектів належить до дослідницьких, оскільки в його основі лежить розвиток пізнавальних навичок студентів, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі,

розвиток критичного мислення та творчих здібностей, які необхідні для прийняття управлінського рішення [247, с. 86-87]. Окрім того, метод проектів орієнтований на самостійну діяльність студентів: індивідуальну, парну або групову, яку вони виконують протягом певного проміжку часу. Цей підхід органічно поєднувався з груповим підходом до навчання.

Особливого значення при формуванні різних складових професійної готовності майбутніх працівників соціальної сфери відіграли активні форми і методи навчання. У процесі викладання означених вище дисциплін найбільшої популярності набули такі з них, як: у процесі формування особистісної готовності – диференційоване, інтегроване навчання, «case-study», складання соціального паспорту, наукова, індивідуальна та самостійна робота, участь у студентському самоврядуванні; у процесі формування теоретичної готовності – лекції-інформації, проблемні лекції, лекція-візуалізації, лекції із запланованими помилками, практико-орієнтовані семінари, тренінгові заняття, дискусії, індивідуальні практикуми, конференції, конкурси, дискусії, круглі столи, прес-конференції, зустрічі з фахівцями, наукові дослідження; у процесі формування практичної готовності – заняття-практикуми, бесіди, конкурси, ігротеки, тематичні дні, інтерактивні заняття, тренінги, консультування, фестивалі, благодійні акції, проекти, кінофестивалі, волонтерська робота.

Як позитивну сторону, відзначимо те, що майбутні ПСС зЕГ під час занять мали можливість вільно висловити свої думки та поділитися враженнями, аргументувати вибір своєї позиції та асертивно її відстояти, об'єктивно оцінити власну комунікативну діяльність, а також діяльність своїх одногрупників. Встановлено, що впровадження педагогічних умов шляхом поступового, систематичного вивчення тем, спрямованих на поглиблення знань, формування умінь і навичок соціального супроводу дозволило, насамперед, сформувати усі складові професійної готовності фахівця, розвинути емпатію, адекватну самооцінку, розкрити внутрішній потенціал, підвищити ініціативність та працездатність, а також сприяло зменшенню негативних емоцій, апатії у вчинках студентів.

Студенти ЕГ навчилися більш аргументовано та вільно висловлювати

власну позицію. Участь у експерименті згуртувала студентські колективи, навчила спільно приймати важливі рішення. Як позитивний момент відзначимо, що студенти активно розвивали рефлексивні уміння, стали більш толерантними по відношенню до оточуючих, навчилися критично ставитись до своїх власних недоліків та почали інтенсивну роботу щодо їх корекції.

Достовірності результатів експерименту, сприяли такі чинники: експеримент проводився в умовах звичайного навчального процесу; спостереження проводилося за заздалегідь розробленою програмою; в усіх групах використовувалась однакова методика діагностики якості навчально-пізнавальної діяльності студентів; визначені критерії ефективності підготовки майбутніх ПСС; підібрані методики визначення якості їх професійної підготовки.

Підсумковий етап формувального експерименту мав на меті встановити результативність проведеної діяльності та визначити статистичну доцільність на основі використання методів математичної статистики. Зазначимо, що на цьому етапі було проведено другий зріз – підсумковий контроль (ПК), який передбачав встановлення рівня сформованості професійної готовності майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми.

Вивчення базових дисциплін, проходження практики, наукова робота і волонтерська діяльність дали змогу сформувати належний рівень готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи в альтернативних формах опіки. Тож формувальний експеримент засвідчив позитивні зміни у підготовці майбутніх ПСС до професійної діяльності за всіма трьома критеріями, що свідчить про ефективність обраних педагогічних умов та вдале застосування розробленої програми та методик підготовки майбутніх ПСС до роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми. Завдяки математичним обрахункам отриманих результатів ми можемо констатувати те, що ефективність їх формування зумовлена нашим педагогічним впливом.

Актуальними шляхами удосконалення професійної підготовки майбутніх ПСС до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми, на наш

погляд, є: оптимізація змісту, організаційних форм і методів професійної підготовки майбутнього фахівця; використання сучасних інтерактивних технологій під час проведення аудиторних занять, а також в самостійній роботі студентів; вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду підготовки фахівців до соціального супроводу; наявність кваліфікованих кадрів професорсько-викладацького складу; залучення до означеного процесу професійної підготовки провідних спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, об'єднаних територіальних громад, інших установ і організацій, що виконують соціальну/соціально-педагогічну роботу в альтернативних формах опіки над дітьми.

ВИСНОВКИ

У дослідженні представлено теоретичне узагальнення та запропоновано практичне розв'язання проблеми підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми. Результати теоретичного й експериментального досліджень засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань та дало підстави для таких висновків:

1. Альтернативний догляд – неформальний та формальний догляд дітей, які з будь-яких причин і за будь-яких обставин не перебувають під цілодобовою опікою принаймні одного із батьків. При цьому, неформальний догляд (піклування) – це будь-яка форма приватного догляду, що надається у сімейному середовищі, в якому про дитину піклуються на постійній чи безстроковій основі родичі або друзі, або інші особи за власним бажанням без рішення суду чи органу опіки; формальний догляд – це усі види догляду за дитиною, що надаються у сімейному середовищі за рішенням компетентного адміністративного чи судового органу, а також усі види догляду, що надають заклади інтернатного типу, у тому числі – приватні. Згідно із Положенням про альтернативний догляд, розрізняють такі види альтернативних форм опіки (сімейних форм виховання): усиновлення; опіка (піклування); влаштування до прийомної сім'ї; дитячий будинок сімейного типу; патронат; малий груповий будинок. Соціальна робота в альтернативних формах опіки – це вид соціальної роботи, спрямований на надання соціальної допомоги дитині й усім членам сім'ї, застосування заходів психологічного, педагогічного і соціального характеру з метою забезпечення першочергових потреб дитини та сім'ї, подолання ними життєвих труднощів, збереження і підвищення соціального статусу дитини та членів сім'ї. Відповідно до чинного законодавства, соціальну роботу з сімейними формами виховання проводить працівник соціальної сфери.

Нормативно-правовими документами передбачено такі основні правила альтернативного (сімейного) догляду: рішення стосовно дітей необхідно приймати з урахуванням важливості забезпечення дітям стабільності

влаштування, підтримки безпечного та стійкого зв'язку з батьками, вихователями, опікунами (піклувальниками); слід поважати гідність дітей – вони повинні бути надійно захищені від жорстокого поводження, нехтування та усіх форм експлуатації як з боку тих, хто забезпечує догляд, так і з боку однолітків; вилучення дитини з сім'ї має виступати крайнім засобом і бути, якщо це можливо, тимчасовим і нетривалим.

2. Суб'єктом соціальної роботи в альтернативних формах опіки є працівник соціальної сфери – особа, яка має відповідну освіту та кваліфікацію, відповідає вимогам, установленим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, здійснює оцінку потреб, підготовку договору та індивідуального плану надання соціальних послуг, організовує та надає соціальні послуги, що потребують фахової кваліфікації, а також організовує заходи з підтримки вразливих груп населення. Робота працівника соціальної сфери в альтернативних формах опіки – це специфічна діяльність, спрямована на створення фахівцем необхідних умов для всебічного розвитку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що передбачає виконання низки завдань, а саме: налагодження позитивно спрямованої життєдіяльності сім'ї, яка взяла під опіку дитину; забезпечення ефективного використання наявних ресурсів для оптимальної та швидкої взаємної адаптації сім'ї та дитини; допомога батькам у мобілізації власних ресурсів сім'ї задля попередження чи вирішення проблем, пов'язаних із цією дитиною; забезпечення партнерських стосунків між сім'єю, соціальними службами, іншими державними й недержавними установами та організаціями для комплексного забезпечення прав дитини, яка перебуває під опікою. Зміст роботи працівника соціальної сфери в альтернативних формах опіки вимагає наявності у нього спеціальних знань, володіння методами, прийомами, технологіями соціальної (соціально-педагогічної) роботи, а також сформованого комплексу професійно важливих якостей. Ефективність роботи працівника соціальної сфери в альтернативних формах опіки залежить від його готовності до виконання професійних обов'язків.

Визначено професійну готовність працівника соціальної сфери до

роботи в альтернативних закладах опіки як сукупність взаємопов'язаних рис, досконалого володіння теоретичними знаннями і практичними навичками, сформованості вміння застосовувати їх, здатності творчо вирішувати проблеми, нести відповідальність за наслідки своєї роботи, а також професійного зростання, постійного саморозвитку, самовдосконалення та самоосвіти. З'ясовано, що структуру професійної готовності працівника соціальної сфери до роботи в альтернативних закладах опіки утворюють особистісний, теоретичний та практичний компоненти. Схарактеризовано критерії сформованості професійної готовності майбутніх працівників соціальної сфери (особистісний, знаннєвий, діяльнісний), їхні показники та рівні (репродуктивний (низький), продуктивний (середній) і творчий (високий)). Під час констатувального етапу експерименту встановлено, що у більшості студентів готовність до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми знаходиться на низькому рівні, що обумовлено, перш за все, відсутністю мотивації здійснювати відповідну роботу і необхідних знань, умінь і навичок.

3. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах опіки визначаємо як сукупність зовнішніх і внутрішніх обставин, упровадження яких забезпечить ефективне навчання студентів, формування у них умінь і навичок, а також розвиток якостей, необхідних для повноцінного виконання відповідних професійних обов'язків. Аналіз педагогічних умов професійної підготовки майбутніх фахівців до роботи в альтернативних формах опіки (формування позитивної мотивації студентів до опанування професійно значимих знань, умінь і навичок за обраним фахом; професійної спрямованості навчального процесу та відповідного навчально-методичного забезпечення освітніх компонентів) дає підстави для висновку щодо їхньої взаємообумовленості та взаємозв'язку, а, отже, необхідності комплексної реалізації. Реалізація означених педагогічних умов – це планомірна робота з уточнення закономірностей навчального процесу, яка забезпечує можливість перевірки результатів науково-педагогічного дослідження.

5. Зміст роботи фахівця в сімейних формах виховання вимагає

наявності у нього спеціальних знань з теорії та практики соціальної (соціально-педагогічної) роботи, володіння формами і методами професійної діяльності, а також сформованого комплексу професійно значущих якостей, серед яких основними є: психологічні якості (професійна самосвідомість, психічні та інтелектуальні якості); морально-етичні та вольові якості (делікатність, тактовність, емпатійність, уважність, терплячість, терпимість, витримка, гуманність, чесність, етична поведінка, висока духовна культура, моральність, об'єктивність, справедливість, порядність, відповідальність, моральна чистота, конфіденційність, емоційно-позитивне ставлення до людей); професійно-операційні якості (теоретичні та практичні професійні знання, організаторсько-комунікативні здібності тощо). Виявлено, що для професійної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в сімейних формах виховання характерна несистемність, а традиційні підходи, форми й методи навчання не забезпечують повною мірою досягнення належного рівня сформованості професійної готовності фахівців.

Досліджено програму підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми. Обґрунтовано використання інтерактивних технологій (диференційованого та інтегрованого навчання), активних форм і методів навчання (інтерактивних занять, індивідуальних практикумів, конференцій, круглих столів, лекцій-інформацій, проблемних лекцій, лекцій-візуалізацій, лекцій із запланованими помилками, практико-орієнтованих семінарів, дискусій, зустрічей з фахівцями, презентацій наукових проєктів, конкурсів, ігротек, тематичних днів, тренінгів, консультування, фестивалів, благодійних акцій, відео лекторіїв, тематичних тижнів тощо).

Визначено актуальні шляхи удосконалення професійної підготовки фахівців до роботи в альтернативних формах опіки над дітьми, а саме: вивчення вітчизняного й зарубіжного досвіду функціонування сімейних форм виховання, участі працівників соціальної сфери в його налагодженні, підготовці відповідних фахівців; оптимізація змісту підготовки майбутнього фахівця через посилення її практичної складової, використання активних форм і методів навчання, спрямованих на формування у студентів

практичних умінь і навичок; залучення до професійної підготовки провідних фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, об'єднаних територіальних громад, освітніх закладів, інших установ і організацій, які працюють з сімейними формами виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієць В. В. Готуємо фахівців для соціальної роботи. *Соціальна робота в Україні : теорія і практика*. 2003. № 2. С. 175–177.
2. Анненкова І. П. Критерії і показники якості освіти у ВНЗ. *Вісник Одеського національного університету: гол. ред. І. М. Коваль. 2011. Вип. 8. Електронний ресурс. Режим доступу до журн.:* http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NiO/2011_8/ped/Annen.htm
3. Антонюк В. М. Педагогіка життєтворчості особистості. *Виховна робота в школі*. 2006. № 9. С. 23–24.
4. Артюшкіна Л. М. Соціальний педагог школи: теорія і практика роботи: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка». Суми: Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. 124 с.
5. Архипова С. П. Компетентнісний підхід до професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : [збірник наукових праць] / Редкол.: А. Й. Капська, Р. Х. Вайнола, А. І. Годлевська [та ін.]*. К. ; Івано-Франківськ : [НПУ ім. М. П. Драгоманова], 2013. Вип.7, ч. 1. С. 42–48.
6. Багрій В. П. Деякі аспекти навчання та моделі підготовки соціальних педагогів/працівників в Україні. *Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (27–28 лютого 2008 р., Черкаси)*. Черкаси : ЧНУ, 2008. С. 20–23.
7. Бадер С. О. Соціально-психологічні особливості дітей-сиріт дошкільного віку в умовах дитячих будинків. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2009. № 1. С. 10–15.
8. Бадора С. Теорія і практика опікунства в Польщі. Івано-Франківськ, 2000. 252с.
9. Бевз Г. М. Прийомна сім'я: перші кроки до альтернативних форм опіки дітей. *Педагогіка і психологія*. 2003. № 1. С. 62–67.
10. Безпалько О. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми, які залишилися без опіки батьків. *Соціальна педагогіка в схемах і таблицях*. К., 2003. С. 69–79.
11. Біла О. О. Підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери до проектування професійної діяльності: теорія і практика: Монографія. Одеса:

Астропринт, 2013. 424 с.

12. Богданова І. М. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми, що залишилися без піклування батьків. *Соціальна педагогіка : навч. посіб.* К., 2008. С. 267–276.

13. Боднар Л. В. Професійна підготовка соціальних педагогів із застосуванням електронних засобів навчання: *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти»*. Одеса, 2006. 21 с.

14. Бондаренко З. П. Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу: *дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «соціальна педагогіка»*. К., 2008. 200 с.

15. Буніна Л. М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії : *на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05*. Луганськ, 2005. 212 с.

16. Вайнола Р. Х. Модернізація змісту професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів: пошук та перспективи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : [збірник наукових праць] Вип. 17, ч. 1*. К.; Івано-Франківськ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. С. 59–66.

17. Вакуленко В. М. Досвід подолання дитячої безпритульності в Радянській Україні. *Соц. педагогіка: теорія та практика*. 2010 № 2. С. 93–100.

18. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. *Сімейне право України : підручник для студ. Вузів; за ред. Ю. С. Червоного*. К., 2004. С. 326–382.

19. Водяна О.В. Організація соціального супроводу сім'ї, в якій перебуває дитина під опікою. *Педагогіка і психологія професійної освіти : науково-методичний журнал*. Львів, 2013. № 4. С. 220–225.

20. Гарагуля М. Функціональна неадекватність сім'ї: проблема бездоглядності й безпритульності дітей. *Соціальний педагог*. 2008. № 7(липень). С. 21–26.

21. Гикава Г. Робота з дітьми без опіки батьків. *Соціальний педагог*. 2008 № 12(грудень). – С. 50–53.

22. Гірник А. М. Тренінг комунікативних умінь : методичні матеріали.

23. Головань М. С. Теоретичні основи формування змісту професійної освіти майбутнього фахівця фінансового профілю. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: педагогіка і психологія.* Збірник статей. Ялта: РВВ КГУ, 2012. Вип. 36 . Ч. 1. с. 3–10.

24. Грищенко С. В. Розвиток інституту прийомної сім'ї: огляд міжнародного та національного досвіду. *Вісник представництв Everychild в Україні.* 2003. № 1. С. 6–7.

25. Грищенко С. В. Самовдосконалення майбутніх фахівців соціальної сфери: монографія. Чернігів: ЧНПУ, 2011. 328 с.

26. Гулай О. І. Методичні основи формування фундаментальної складової професійної компетентності фахівців будівельного профілю: монографія / за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. Л. М. Романишиної. Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2013. 296 с.

27. Державна цільова програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Електронний ресурс.* Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1242-2007-п#Text>.

28. Державний стандарт соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (наказ Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017 №1307). *Електронний ресурс.* Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-17#Text>.

29. Дитячі будинки сімейного типу в системі захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Соціальна педагогіка : підручник для студ. ВНЗ; за ред. А. Й. Капської.* Київ, 2009. С. 259–277.

30. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка: Навчально-методичний посібник: У 2-х кн. Г. М. Бевз, М. Й. Боришевський, Л.І. Тарусова та ін. Київ: Міленіум, 2005. 286 с.

31. Діти і депривація: як врахувати потреби дітей: діти-сироти. *Соціальний педагог.* 2007. № 1(січень). С.19–25.

32. Діяльність соціального педагога у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Соціальна педагогіка : підручник для студ. ВНЗ; за ред. А. Й. Капської.* Київ, 2009. С. 145–158.

33. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. *М-во праці та соц. політики України. Вип. 80: Соціальні послуги.* Краматорськ:

Центр продуктивності, 2005. 74 с.

34. Доля І. М. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 1. С. 55–59.

35. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2011. 412с.

36. Жданович О. Бездоглядність і безпритульність дітей. *Соціальний педагог*. 2009. № 3(березень). С. 48–55.

37. Жерносек І. Україна – дитина: між соціальною депривацією та адаптацією: про стан державної опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Управління освітою*. 2003 № 21(листопад). С. 8–9.

38. Жук О. «Школа сімейного виховання для дітей-сиріт» – школа формування особистості: з досвіду роботи Чернівецького обласного центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді. *Рідна школа*. 2006. № 8. С. 76–78.

39. Завгородня Т.К. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою. Івано-Франківськ; Ужгород: Мистецька лінія, 2002. 152 с.

40. Зілковська Л.М. Недоліки законодавства про патронат над дітьми та шляхи його вдосконалення. *Держава і право*. К., 2007. Вип. 38. С. 381–389.

41. Євко В. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект. *Право України*. 2001. № 8. С. 107–110.

42. Іванова І. Методи соціальної роботи (на основі Державних стандартів соціальних послуг). К.: Університет «Україна», 2018. 302 с.

43. Ігнатова О. І. До проблеми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у дитячих будинках сімейного типу. *Нові технології навчання : наук.-метод. зб.* К., 2003. Вип. 35. С. 109–115.

44. Калаур С. М. Практичні аспекти професійної діяльності соціального педагога з педагогічно занедбаними підлітками. *Вісн. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України: електрон. наук. фах. вид.; гол. ред. Грязнов І. О. 2011. Вип. 4. Електронний ресурс. Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_4/11ksmpzp.pdf.*

45. Калаур С. М. Соціальне сирітство як сфера професійної діяльності соціального педагога. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Сер. Педагогіка та психологія*. Чернівці: Рута, 2011. Вип. 556. С. 192–200.

46. Карпенко О. Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти: *дис. на здобуття наук.*

47. Козубовська І., Бартош О., Шпеник С. Зарубіжний досвід соціальної роботи з дітьми групи ризику і професійної підготовки фахівців : монографія. Ужгород : ПП «АУТДОР–ШАРК», 2016. 136 с.

48. Ковальчук І. А. Методи інтерактивного навчання майбутніх соціальних педагогів. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. № 4. 2010. С. 82–87.

49. Комарова Н.М., Пєша І.В. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання. К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2006. 92 с.

50. Конончук А.І. Професійна підготовка соціальних працівників до партнерства з недержавними організаціями соціальної сфери. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 183–187. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2016_1_35.

51. Кузьменко М. М. Діти-сироти як соціальна проблема. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2006. № 2. С. 237–241.

52. Кузьміна О. В. Особливості соціалізації дітей, позбавлених батьківського піклування. *Проблеми трудової і професійної підготовки : наук.-метод. зб.* Слов'янськ, 2006. Вип.11. С.53–56.

53. Лактіонова Г. М. Створення та соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу : навч.-метод. комплекс. К. : Наук. світ, 2006. 271 с.

54. Макійчук Т. Патронат як одна з форм сучасного підходу до розв'язання проблем улаштування дітей, що залишилися без піклування батьків. *Віче*. 2009. № 6. С. 24–26.

55. Максимова Н. Ю. Роль соціального супроводу у життєвляштуванні дітей-сиріт. *Соц. робота в Україні: теорія і практика*. 2003. № 3. С. 63–69.

56. Метелиця О. Становлення та формування родинних стосунків у прийомних сім'ях та будинках сімейного типу. *Соціальний педагог*. 2007. № 2 (лютий). С. 29–30.

57. Микитенко Н.О. Формування змісту професійної підготовки соціальних працівників у системі вищої освіти: світові стандарти й українські

реалії. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2004. №2. С.153–167.

58. Мироненко В.П. Патронат як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Бюлетень міністерства юстиції України*. 2013. №3. С. 56–63.

59. Мордань О. Міжнародна практика реформування державної системи опіки: досвід для України. *Електронний ресурс*. Режим доступу до ресурсу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02\(13\)/12%20oodu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02(13)/12%20oodu.pdf).

60. Національна рамка кваліфікацій. *Електронний ресурс*. Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п#Text>.

61. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки. *Електронний ресурс*. Режим доступу до ресурсу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/nacionalna-strategiya-reformuvannya-sistemi-internativ>.

62. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. *Електронний ресурс*. Режим доступу до ресурсу: http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/11/nsro_1221.pdf.

63. Нечай С. Адаптація дітей-сиріт до нових умов життя. *Дошкільне виховання*. 2001. № 7. С. 18–19.

64. Опіка і виховання дітей. Історія і сучасність: зб. наук. праць / за ред. Марії Чепіль. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. 384 с.

65. Організація Об'єднаних Націй (1989). Конвенція ООН про права дитини (КПД ООН). Нью-Йорк: штаб-квартира ООН. *Електронний ресурс*. Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu89k01u>.

66. Оржеховська В. Дитяча бездоглядність: повертаємося до проблеми. *Освіта*. 2007. № 47–50 (21–28 листопада). С. 14.

67. Оржеховська В. Проблеми дитячої бездоглядності в Україні: аналіз та пошуки шляхів подолання. *Рідна школа*. 2009. № 5–6. С. 33–35.

68. Панцир С. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Парламент*. 2004. № 6. С. 2–9.

69. Пеша І. В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). Київ, 2000. 164 с.

70. Пеша І. В. Сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Інформаційні матеріали для слухачів Центру підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ямолодьспорту*. К.: Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2006. С. 42–49.

71. Пилипчук Н. С. Італійська система опіки дітей, позбавлених батьківського піклування. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Черніг. дер. пед. ун-т імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів, 2008. Вип. 50. С. 156–160.

72. Питання організації виконання законодавства щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: *Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. Збірник уряд. нормат. актів України*. 2008. № 21. Ст. 147.

73. Пірен М. Соціальне сирітство в Україні як національна тривога. *Етнополітика в Україні: соціо-психологічний аналіз : навч. посіб. для студ. вузів*. К., 2007. С. 179–181.

74. Поліщук В. А. Становлення професіоналізму соціального педагога на основі компонентів індивідуального стилю його діяльності. *Молодь і ринок*. № 4. 2011р. С. 38–43.

75. Пожидаєва О.В. Теоретичні аспекти професійної підготовки магістрів соціальної педагогіки у ВНЗ. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. № 3-4, 2011. С. 72–80.

76. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу : метод. посіб. Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, Н. Г. Доля. К. : Центр стратег. підтримки, 2005. 91 с.

77. Примірне положення про малий груповий будинок. *Електронний ресурс*. Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2018-п#Text>.

78. Про вищу освіту. Закон України. *Електронний ресурс*. Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

79. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми. *Закон України. Відомості Верховної Ради*. 2016. № 10. ст.99.

80. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: *Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. Відомості Верховної Ради України*. 2005.

81. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей. Закон України. *Електронний ресурс*. Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>.

82. Про охорону дитинства. Закон України. *Електронний ресурс*. Режим доступу до ресурсу: <http://ru.osvita.ua/legislation/law/3197/>.

83. Про соціальні послуги. Закон України. *Електронний ресурс*. Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T192671.html.

84. Реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: передумови, реалії та перспективи (за результатами соціологічного дослідження). *За заг. ред. Ж. В. Петрочко*. К.: Наук. світ, 2006. 100 с.

85. Свіжа О. О. Система видів улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 257–258.

86. Сімейний кодекс України (від 10.01.2002 р. № 2947-III) (із змінами) *Електронний ресурс*. Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

87. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар. За ред. С.Я. Фурси. К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2008. – 1248 с.

88. Стратегічний план діяльності Міністерства соціальної політики України на 2020 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2021-2022 роки). *Електронний ресурс*. Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/documents/5641.html?PrintVersion>.

89. Стрюк К. І. Особливості спілкування дітей-сиріт в умовах дитбудинку. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 3. С. 72–78.

90. Супрун М. О. Із історії зародження та розвитку державної опіки над дітьми-сиротами з особливими потребами (кінець XIX-початок XX ст.). *Нові технології навчання : наук.-метод. зб. Гол. ред. В. Г. Кремень*. К., 2006. Вип. 42. С. 46–49.

91. Трубавіна І. М. Державна сімейна політика в Україні: сутність, значення, перспективи. *Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи*. За ред. І. В. Козубовської, І. І. Миговича. Ужгород, 2009. Ч. II. 124 с.

92. Трубавіна І. М. До питання про критерії ефективності соціальної роботи. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2005. № 4. С. 110–112.
93. Трубавіна І. М. Підготовка соціальних працівників до супроводу дитячих будинків сімейного типу: метод. матеріали. К., 2002. 91с.
94. Турчин О. Прийомна сім'я як інноваційна форма опіки дітей-сиріт. *Соціальний педагог*. 2007. № 11 (листопад). С. 26.
95. Форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Усиновлення. *Сімейне право України: підручник*. За ред. В. І. Борисової. К., 2006. С. 197–213.
96. Фуштей Л. І. Деінституалізація форм соціальної опіки дітей в умовах сьогодення. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 13. С. 376–382. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/0peddysk_2012_13_89.
97. Цифра Ю. Догляд за дітьми, позбавленими батьківського піклування: альтернативні практики. *Віче: Теоретичний і громадсько-політичний журнал*. 2013. N 13. С. 38–40.
98. Чиганова С. Чумак Л. Соціально-трудова адаптація вихованців дитячих будинків та шкіл-інтернатів. *Рідна школа*. 2003. № 4. С. 56–59.
99. Шеремет А. М. Наслідки інституалізації дітей для формування прив'язаності. Науковий журнал «Український психолого-педагогічний науковий збірник» №21 (21) 2020 р. С. 106–112.
100. Ященко Н. В. Особливості виховання дітей-сиріт у дитячих будинках сімейного типу. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки: теорія і практика : матеріали секції студент. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 11-12 грудня 2007 року)*. За заг. ред. Л. М. Завацької. Чернігів, 2008. С. 77–82.
101. Assessing Children in Need and their Families: Practice Guidance. (2000). Published with the permission of the Department of Health. London: The Stationery Office Ltd. 92 p.